

ΕΛΕΥΣΙΝΙΑΚΑΙ ΜΕΛΕΤΑΙ¹

1

Οἱ διάφοροι βαθμοὶ τῆς Ἐλευσινιακῆς μνήσεως.

Ἐν τῶν σπουδαιοτάτων μνημείων τοῦ Ἐλευσινιακοῦ μυστικοῦ κύκλου, προερχόμενον ἐξ Ἰταλίας, ἔνθα διεδόθη ἡ ἑλληνικὴ μυστικὴ λατρεία τῆς Δήμητρος ἀπὸ Σικελίας κυρίως ὡς ἀπὸ μεγάλου δυτικοῦ κέντρου ὁρμηθεῖσα, εἶναι ὡραία μαρμαρίνη ὀστεοδόχος κάλπη (ὕψους 0,294, μεγίστη διάμετρος 0,32), εὑρεθεῖσα ἐν τοῖς παρὰ τὴν Porta Maggiore τῆς Ῥώμης τάφοις τῆς ἐκ τῆς Λευκανίας τῆς Κάτω Ἰταλίας καταγομένης οἰκογενείας (gens) Statilia. Νῦν δ' ἀπόκειται ἐν τῷ Κιρχεριανῷ Μουσείῳ.

Ἐπὶ τῆς κάλπης ταύτης ὑπάρχει περιεργοτάτη ὑπὸ θρησκευτικὴν ἐποψιν παράστασις (ἥς ἀντιγραφὴν παραθέτομεν ὧδε ὑπ' ἀρ. 1), τεχνοτροπίας μὲν ἰταλικῆς τῶν πρώτων αὐτοκρατορικῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων, οὐχὶ ὁμῶς πρωτότυπος ἀλλ' ἀντιγράφουσα πάντως διάστημόν τι ἑλληνικὸν μνημεῖον, οὐ εὑρέθησαν μέχρι τοῦδε πλεῖστα ὅσα πανόμοια σχεδὸν ἀντίγραφα, ἃτινα συνέλεξεν ἐπὶ τὸ αὐτὸ ἡ τὸ πρῶτον τὴν κάλπην δημοσιεύσασα καὶ οὐχὶ ἀτυχῶς ἐν τοῖς πλείστοις σχολιάσασα αὐτὴν κόμησσα Ersilia C. Lovatelli.

Ὅτι πρόκειται περὶ παραστάσεως σχετιζομένης ἀμέσως πρὸς τὰς τελετὰς τῶν Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων, πάντες ἤδη ὀρθῶς ἀνεγνώρισαν.

¹ Τὰς ἐπομένας σελίδας σταχυολογοῦμεν ἐκ μακρᾶς διατριβῆς τοῦ κ. Σβορώνου δημοσιευθείσης ἐν τῷ Δ' τόμῳ τῆς Διεθν. Ἐφ. τῆς Νομισματ. Ἀρχαιολογίας καὶ βραβευθείσης ἐσχάτως ἐν Παρίσις, διαφωτιζούσης δὲ πλεῖστα μνημεῖα ἀναφερόμενα εἰς τὰ Ἐλευσίνια μυστήρια. Μεταβάλομεν δὲ τῇ ἀδείᾳ τοῦ συγγραφέως τινά, καθιστῶντες αὐτὰ οὕτω μᾶλλον προσιτὰ εἰς τοὺς μὴ ἐξ ἐπαγγέλματος ἀρχαιολόγους.

Ἡ κ. Lovatelli καταλήγει εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι ὁ καλλιτέχνης ἴσως προέθετο νὰ παραστήσῃ τὴν μύησιν μυθικοῦ τινος ἥρωος, εἴτε τοῦ Ἡρακλέους εἴτε τοῦ Θησέως εἴτε τοῦ Τριπτολέμου· εἰς τοὺς δύο πρώτους θὰ ἤρμοζε καλῶς ἡ λεοντῇ ἣν φέρει ὁ μύστης τῆς πρώτης συστάδος. Ὁ δὲ Bloch βλέπει ασκηνάς τῶν Ἐλευσινίων

Εἰκὼν 1.

μυστηρίων τελουμένας ἐπὶ παρουσίᾳ τῶν θεῶν τῆς Ἐλευσίνος». Τέλος ὁ κ. Σκιᾶς νομίζει ὅτι τὸ μνημεῖον «παριστᾷ τὴν πρώτην ὑπὸ τὴν ἄμεσον ἐπιστασίαν τῶν μεγάλων Ἐλευσινίων θεῶν τελουμένην μύησιν», σημειοὶ δὲ ὅτι ἡ δημοσιεύσασα τὸ ἀνάγλυφον κ. Lovatelli καὶ ἄλλοι μετ' αὐτὴν ἐσφαλμένως νομίζουν ὅτι πρόκειται περὶ συνήθους μνήσεως καὶ ὅτι πολλὰ τῶν παρισταμένων προσώπων εἶναι θνητοί, ἀενῶ ἢ παρουσία τῆς Δήμητρος, τῆς Κόρης καὶ τοῦ Εὐβου-

λέως πείθει ὅτι καὶ τὰ λοιπὰ πρόσωπα εἶναι μυθικά, οὐδεὶς δὲ λόγος ὑπάρχει νὰ ὑποτεθῇ τὸ ἐναντίον». Σημειωτέον δὲ ὅτι ὁ κ. Σκιᾶς, παρασυρθεὶς προφανῶς ὑπὸ τῆς ἐπικρατούσης νῦν *Εὐβουλομανίας*, τῆς

τάσεως δῆλα δὴ τῶν ἀρχαιολόγων νὰ βλέπωσι παντοῦ παριστανόμενον τὸν Εὐβουλέα, καλεῖ ἀφελέστατα *Εὐβουλέα* καὶ δὴ αὖς ἀπλοῦν θεράποντα παριστάμενον ἐν τῇ ἱεροτελεστείᾳ», τὸ ὑπ' ἀρ. 7 πρόσωπον, παρ' ὅλην τὴν λεοντῆν αὐτοῦ καὶ τὸ ἐν τῇ τρίτῃ σκηνῇ ῥόπαλον, ἅτινα ἀποτελοῦσι φορήματα ἀνήκουστα διὰ χοιροβοσκόν, οἷος ἦτο ὁ Εὐβουλεύς. Ἡ αὐτὴ λεοντὴ ἀποκλείει καὶ τὸν Τριπτόλεμον καὶ τὸν Θησέα τῆς κ. Lovatelli, ὡς μόνον δὲ πιθανόν ἀφήνει τὸν Ἡρακλέα.

Ἄλλ' ἂν τις μετὰ προσοχῆς παρατηρήσῃ τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου τούτου (ἀρ. 7), βλέπει ὅτι ἀποτελοῦσιν εἰκόνα οὐχὶ Ἡρακλέους ἢ οἰουδῆποτε ἄλλου ἰδανικοῦ προσώπου, ἀλλὰ κοινοῦ τινος θνητοῦ, προφανῶς στρατιωτικοῦ τινος Ῥωμαίου ἐκ τῆς οἰκογενείας τῶν Στατιλίων, οὗ τὴν τέφραν περιεῖχεν ἡ κάλπη αὐτῇ, εἰκονιζομένου δὲ ὡς μύσιου Ἡρακλέους¹ θέλοντες δῆλα δὴ οἱ κηδεύσαντες αὐτὸν οἰκεῖοι νὰ δείξωσιν ὅτι οὗτος ζῶν ἐμυήθη τὰ ἐν Ἐλευσίνι μυστήρια, ἐπομένως ὅτι ὁ θανὼν ὅταν εἰς Ἄδου ἀφίκηται «οὐκ ἐν βορβόρῳ κείσεται», ὡς οἱ ἀμύητοι καὶ ἀτέλεστοι¹, ἐκόσμησαν τὴν κάλπην αὐτοῦ δι' ἀντιγράφου περιφήμου παραστάσεως τῆς μυήσεως τοῦ Ἡρακλέους, ἐν ᾗ τὸν Ἡρακλέα παρέστησαν ὑπὸ τὴν μορφήν τοῦ θανόντος. Ἀνάλογα παραδείγματα ἔχομεν, ὡς γνωστόν, πάμπολλα ἐπὶ σαρκοφάγων, τουτέστιν ἐπὶ μνημείων ὁμογενῶν τῇ κάλπῃ.

Τούτων τεθέντων ἐρμηνεύω τὴν παράστασιν ὡς ἐξῆς.

Πρόκειται περὶ τυπικῆς παρασιάσεως δύο τῶν γνωστῶν πέντε διαδοχικῶν μερῶν τῆς Ἐλευσινιακῆς μυήσεως καὶ δὴ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ τελευταίου, παραλειφθέντων σκοπίμως τοῦ δευτέρου, τρίτου καὶ τετάρτου ὡς περιεχόντων τὰ μέρη ἐκεῖνα τῆς μυήσεως ἅτινα κυρίως ἐκρατοῦντο μυστικά.

Τὸ πρῶτον μέρος ἀποτελοῦσιν αἱ ὑπ' ἀρ. 4—7 μορφαί, τὸ δεύτερον αἱ ὑπ' ἀρ. 1—3. Χωρίζονται δῆλα δὴ τὰ δύο χρονικῶς διάφορα ταῦτα μέρη ἐκεῖ ἔνθα καὶ τεχνικῶς ἐδηλώθη γραμμὴ χωρισμοῦ διὰ τῆς κατ' ἀντίκωτον διεύθυνσιν στάσεως τῶν προσώπων 3 καὶ 4. Τὸ πρῶτον πάλιν μέρος ὑποδιαιρεῖται εἰς δύο διαφόρους ἱεροπραξίας, ὧν πρώτη μὲν ἡ τῶν προσώπων ἀρ. 6 καὶ 7, δευτέρα δὲ ἡ τῶν προσώπων 4 καὶ 5. Τὸ ὅλον ἄρα ἀποτελεῖται ἐκ τριῶν σκηνῶν [$\alpha=6-7$, $\beta=4-5$, $\gamma=1-3$].

¹ Πλάτωνος Φαίδων κτλ.

Πασῶν τῶν τριῶν τούτων σκηνῶν μετέχει ὁ Ἡρακλῆς ὡς κύριον πρόσωπον τῆς ὅλης παραστάσεως, ἥτοι ὡς μύστης οὗ χάριν τελοῦνται αἱ σκηναί. Ἐν τῇ πρώτῃ καὶ δευτέρᾳ σκηνῇ ἀναγνωρίζεται εὐκόλως ὡς τὸ αὐτὸ πρόσωπον ἕνεκα τῆς λεοντῆς ἣν φέρει (ἀρ. 7) ἢ ἐφ' ἧς κάθεται (ἀρ. 5), ἐν δὲ τῇ τρίτῃ ἕνεκα τοῦ ῥοπαλοῦ ἐφ' οὗ στηρίζεται (ἀρ. 3). Εἶναι ἀληθές ὅτι ἐν τῇ τρίτῃ ταύτῃ σκηνῇ παρουσιάζεται ἔχων τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου λίαν ἐξιδανικευμένα, πρὸς δὲ φέρων στρόφιον περὶ τὴν κόμην καὶ ἐνδυμα ἐντελῶς διάφορον παντὸς γνωστοῦ τοιοῦτου τοῦ Ἡρακλέους. Τὰ παράδοξα ὁμῶς ταῦτα ἐξηγηθήσονται κατωτέρω.

Πρὸς ὑποστήριξιν καὶ ἀπόδειξιν τοῦ ὀρθοῦ τῆς ἐρμηνείας ἡμῶν νομίζω ἐπαρκὲς νὰ ἀναφέρω ἐκ τῶν πολλῶν πηγῶν, ἐφ' ὧν ἡδυνάμην νὰ στηριχθῶ, μίαν καὶ μόνην καὶ δὴ ἀνήκουσαν εἰς τοὺς ῥωμαϊκοὺς αὐτοκρατορικοὺς ἐκείνους χρόνους εἰς οὓς φαίνεται ἀναγόμενον καὶ τὸ μνημεῖον.

Ὁ περὶ τοὺς χρόνους τοῦ Ἀδριανοῦ γράψας Πλατωνικὸς φιλόσοφος Θεῶν ὁ Σμυρναῖος¹, συγκρίνων τὰ μέρη τῆς φιλοσοφίας πρὸς τὰ μέρη τῆς μυήσεως τῶν μυστηρίων, λέγει τὰ ἐξῆς: «Μυήσεως δὲ μέρη πέντε. Τὸ μὲν προηγούμενον καθαρμός· οὔτε γὰρ ἅπασι τοῖς βουλομένοις μετουσία μυστηρίων ἐστίν, ἀλλ' εἰσὶν οἱς αὐτῶν εἶργεσθαι προαγορεύεται, οἷον τοὺς χεῖρας μὴ καθαρὰς καὶ φωνὴν ἀξύνετον ἔχοντας· καὶ αὐτοὺς δὲ τοὺς μὴ εἰργομένους ἀνάγκη καθαρμοῦ τινος πρότερον τυχεῖν».

Ὑπῆρχον ἄρα δύο κατηγορίαι ἀνθρώπων δεομένων καθαρμοῦ πρὶν ἢ μυηθῶσιν, ἀπαραλλάκτως ὡς νῦν προκειμένου περὶ ἀδείας πρὸς μετέληψιν τοῦ μεγάλου μυστηρίου τῆς Εὐχαριστίας ἐν τῇ Ἀνατολικῇ Ὁρθόδοξῳ Ἐκκλησίᾳ. Δῆλα δὴ πρῶτον μὲν οἱ ἕνεκα τῶν ἁμαρτημάτων αὐτῶν ἔχοντες πράγματι ἀνάγκην ἐξαγνίσεως διὰ κανονικοῦ αὐστηροῦ καθαρμοῦ, δεύτερον δὲ οἱ μὴ ἁμαρτήσαντες μὲν ἀλλ' οὐχ ἥττον ἔχοντες ἀνάγκην «καθαρμοῦ τινος», ἵνα τύχωσι μυήσεως πρὸς μείζονα εὐτυχίαν ἐν τε τῷ παρόντι καὶ τῷ μέλλοντι βίῳ.

Τὰ δύο ταῦτα εἶδη καθαρμοῦ εἶναι, νομίζω, ἐκεῖνα ἅτινα εἰκονίζουσιν αἱ δύο σκηναί τοῦ πρώτου μέρους τοῦ μνημείου ἡμῶν. Βλέπομεν δῆλα δὴ πρῶτον τὸν Ἡρακλέα τὸν καθαρμοῦ δεόμενον ἕνεκα «τοῦ Κεν-

¹ Μαθηματ., ἐκδ. E. Hiller σελ. 14 κ. ἐξ.

ταύρου φόνον»¹ ἢ «διὰ τινος πράξεις ἀβουλήτους»², θύοντα ἐπὶ τοῦ ἐξ ὀμφαλοειδοῦς πέτρας ἐστειμένου βωμοῦ τῆς Ἑγρας τὸ καθαρτικὴν τῶν ἀνομημάτων καὶ φόνων ἔχον δύναμιν «μυστικὸν χοιρίδιον» καὶ δὴ ἐν τοῖς μικροῖς μυστηρίοις τῆς Ἑγρας, ἅτινα πρὸς τοῦτο ἀκριβῶς ἀσυνεστήσατο ἡ Δημήτηρ τὸν Ἑρακλέα τιμῶσα. Τὴν ἐξαγνιστικὴν ἱεροπραξίαν τοῦ καθαρμοῦ ἐκτελεῖ φυσικᾶ οὐχὶ ὁ Ἑρακλῆς, ἀλλ' ὁ ἀρμόδιος ἱερεὺς (ἀρ. 6), ὃς τινι διακονεῖ ὁ μυσούμενος συγκρατῶν τὸ θυόμενον χοιρίδιον ἐπὶ τοῦ βωμοῦ. Ἐπειδὴ δὲ ὁ Ἀπολλόδωρος³ λέγει ὅτι ὁ Ἑρακλῆς «μὴ δυνάμενος ἰδεῖν τὰ μυστήρια, ἐπέπερ οὐκ ἦν ἡγνισμένος τὸν Κενταύρου φόνον, ἀγνισθεὶς ὑπὸ Εὐμόλπου τότε ἐμνήθη», εἶναι προφανές ὅτι ὁ ἀγνίζων αὐτὸν ἱερεὺς εἶναι ὁ **Εὐμόλπος**, ὕδωρ καταχέων ἐπὶ τοῦ χοιριδίου ἦτοι «ὑδρανόω» χρέη ἐκπληρῶν⁴.

Ἡ δευτέρα σκηνὴ παριστᾷ πάλιν καθαρμὸν τοῦ αὐτοῦ Ἑρακλέους, εὐδιαγνώστου ἐκ τῆς ἐπὶ τοῦ θρόνου ἐστρωμένης λεοντῆς καὶ τῆς ἥρακλείου διαπλάσεως τοῦ σώματος αὐτοῦ. Ἀλλ' ἐνταῦθα δὲν πρόκειται πλέον περὶ τοῦ πράγματι ἁμαρτωλοῦ Ἑρακλέους τοῦ ἐπομένως σπουδαίου καθαρμοῦ δεομένου ἕνεκα τοῦ φόνου τοῦ Κενταύρου, ἀλλὰ περὶ τοῦ τὴν βοήθειαν τοῦ θεοῦ ἐπικαλουμένου χρηστοῦ καὶ γενναίου Ἑρακλέους ἐκείνου, ὅστις κατ' ἄλλας παραδόσεις ὅτε ἐπανῆλθεν ἐξ Ἰταλίας ἔλαβε πρόσταγμα παρ' Εὐρυσθέως τὸν ἐξ Ἄδου Κέρβερον πρὸς φῶς ἀγαγεῖν, «πρὸς δὲ τοῦτον τὸν ἄθλον ὑπολαβὼν συνοίσειν αὐτῷ (τ. ἔ. νομίζων ὅτι τοῦτο θὰ ὠφελήσῃ αὐτὸν κατὰ τὸν ἀγῶνα), παρῆλθεν εἰς τὰς Ἀθήνας καὶ μετέσχε τῶν ἐν Ἐλευσίνι μυστηρίων»⁵. Τοῦτο δὲ πράγματι ἐδοθήθησεν αὐτὸν εἰς τὴν κατὰ τοῦ Κερβερίου ἐκστρατείαν⁶.

¹ Διοδώρ. IV, 14: Δημήτηρ δὲ πρὸς καθαρμὸν τοῦ Κενταύρου φόνον τὰ μικρὰ μυστήρια συνεστήσατο, τὸν Ἑρακλέα τιμῶσα.

² Πλουταρχ. Θησ. 30: καὶ τὴν μύησιν Ἑρακλεῖ γενέσθαι Θησέως σπονδάσαντος καὶ τὸν πρὸ τῆς μνήσεως καθαρμὸν ὡς δεομένῳ διὰ τινος πράξεις ἀβουλήτους.

³ II, 5, 12. Πρβ. καὶ Σχόλια Ἰλιάδος Θ, 366.

⁴ Ἡσύχιος: Ὑδρανόν, τὸν ἀγνιστὴν τῶν Ἐλευσινίων.

⁵ Διοδώρ. IV, 25.

⁶ Εὐριπίδ. Ἑρακλῆς μαινόμενος στίχ. 610 κ. ἐξ.

ΑΜΦΙΤΡΙΩΝ Ἥλθες γὰρ ὄντως δώματ' εἰς Ἄδου, τέκνον;
 ΗΡΑΚΛΗΣ Καὶ θῆρά γ' εἰς φῶς τὸν τρίκρανον ἤγαγον.
 ΑΜΦΙΤΡΙΩΝ Μάχη κρατήσας ἢ θεᾶς δωρήμασιν;
 ΗΡΑΚΛΗΣ Μάχη τὰ μυστῶν δ' ὄργι' ἠντύχησ' ἰδὼν.

Ὁ τρόπος τοῦ ἐλαφροτέρου τούτου καθαρμοῦ τῶν μὴ ἐγκληματισάντων, ἀλλὰ χάριν μείζονος εὐτυχίας ἐν τε τῷ παρόντι καὶ μέλλοντι βίῳ μυουμένων τὰ Ἐλευσινιακὰ μυστήρια, δηλοῦται ὑπὸ τῆς δευτέρας ταύτης σκηνῆς (ἀρ. 4—5) τοῦ μνημείου ἡμῶν. Εἶναι δὲ ἀπαραλλάκτως ὁ αὐτὸς πρὸς ἐκεῖνον δι' οὗ νῦν ἐν τῇ Ἑλληνικῇ χριστιανικῇ ἐκκλησίᾳ καθίσταται δυνατὴ ἡ εἰς τὸ μέγα μυστήριον τῆς Εὐχαριστίας προσέλευσις τῶν μὴ ἐχόντων νὰ ἐξομολογηθῶσιν ἁμάρτημά τι χριστιανῶν, δῆλα δὲ ὁ διὰ τῆς ἀπλῆς εὐχῆς τοῦ ἱερέως, καθ' ἣν οὗτος εὐλογῶν ὑφοῖ ὑπὲρ τὴν κεφαλὴν τοῦ χριστιανοῦ μύστου τὰ ἱερά, ἅτινα ἀπαγορεύεται νὰ ἀτενίσῃ ὁ μυούμενος οὗτος, οὗ τούτου ἔνεκα τὴν κεφαλὴν καλύπτει

ὁ ἱερεὺς διὰ τοῦ περιτραχηλίου αὐτοῦ, τοῦθ' ὅπερ ἐρμηνεύει διατί καὶ ὁ Ἡρακλῆς ἐνταῦθα παρίσταται κεκαλυμμένος ὁλοσχερῶς τὴν κεφαλὴν διὰ πέπλου.

Ὁμοίως κεκαλυμμένον τὴν κεφαλὴν βλέπομεν καὶ ἐπὶ μιᾶς ἐκ Ῥώμης τοιχογραφίας (περὶ ἧς θέλομεν ὁμιλήσει κατωτέρω) τὸν ὑπὸ τὰ ἱερά διερχόμενον μύστην τῆς Ἐλευ-

Εἰκὼν 2.

σινιακῆς μύσεως. Τὸ αὐτὸ δὲ πρᾶγμα βλέπομεν ἐπαναλαμβάνομενον καὶ ἐπὶ ἐνὸς τῶν ὑπὸ τῆς κ. Lovatelli δημοσιευθέντων ἀναγλύφων (ἐνταῦθα εἰκὼν 2), ὅπερ ἐπίσης εἰκονίζει μύτην, βακχικὴν ὁμῶς. Τὰς ἱεροφάντιδας τῆς τοιχογραφίας δῆλα δὲ ἀντικαθιστῶσι δύο Βάκχαι, τὸν δὲ ἱεροφάντην Σειληνὸς φέρων ἐν μυστικῷ λικνομόρφῳ καλᾷ τὰ ἱερά, ἅτινα ἐν τῇ βακχικῇ ταύτῃ μύσει, ἡ παρωδία μύσεως, δὲν εἶναι οἱ ξηροὶ ἐτήσιοι τῆς Ἐλευσίνος καρποί, ἀλλ' ἐτήσια ὀπώρα παντὸς εἶδους.

Τὸ μέρος τοῦτο (4—5) τῆς παραστάσεως τῆς κάλπης καθιστᾷ, νομίζω, δυνατὴν καὶ τὴν κατανόησιν τοῦ πάνυ δυσερμηνεύτου καὶ λίαν ἐφθαρμένου ἀποσπάσματος τῆς συγγραφῆς τοῦ Πολέμωνος «περὶ τοῦ Δίου καρδίου» ἐκεῖνου, ὅπερ χάριν τῶν καθαρμῶν μετεχειρίζοντο ἐν

Ἐλευσίνοι «ὑποστορνύντες τοῖς ποσὶ τῶν ἐναγῶν», κωδίου δηλουμένου ἐνταῦθα μόνον διὰ τῶν ὑπὸ τοὺς πόδας τοῦ μυουμένου Ἡρακλέους (ἄρ. 5) τεθειμένων κεράτων κριοῦ, οὗ δέρμα ἦτο τὸ κώδιον. Ἐν τῷ χωρίῳ τούτῳ ὁ Πολέμων λέγει «μετὰ δὲ ταῦτα τὴν τελετὴν ποιεῖ καὶ αἶρει τὰ [γρ. ποιεῖται, αἶρει τε] ἐκ τῆς θαλάμης καὶ νέμει ὅσοι [γρ. ὅσοι] ἄνω τὸ κέρνος περιενηνοχότες [; γρ. περιενηνοχός ἐσσι;]»¹, τ. ἔ. ἐκτελεῖ τὴν τελετὴν καὶ ὑψώνει ἐκ τῆς θαλάμης καὶ διανέμει ὅσα ἄνω τὸ κέρνος περιέχει. Βλέπομεν δὴ ἐν τῇ παραστάσει τῆς κάλπης τὴν ἱέρειαν αἵρουσαν ἄνω τῆς κεφαλῆς τοῦ μυουμένου τὰ ἱερά, ἅτινα ἔλαβεν ἐκ τῆς μυστικῆς θαλάμης τοῦ Καταβασίου (περὶ τούτου κατωτέρω).

Ἐρωτᾶται ὁμῶς νῦν, πῶς εἶναι δυνατόν ὁ Ἡρακλῆς νὰ παρίσταται ἐν τῷ αὐτῷ μνημείῳ ὡς ἐγκληματίας ἔχων ἀνάγκην πραγματικοῦ καθαρμοῦ καὶ συγχρόνως ὡς μὴ ἐγκληματίας ἀλλὰ χάριν μείζονος εὐτυχίας μυούμενος. Νομίζω ὅτι δύο ἐξηγήσεις εἶναι δυναταί· ἡ, πρῶτον, ὅτι ἀφοῦ ὁ ἥρως ἀπηλλάγη τῶν βαρέων αὐτοῦ ἀμαρτημάτων διὰ τοῦ κανονικοῦ καθαρμοῦ, μεταλαμβάνει ἀμέσως κατόπιν τῶν ἱερῶν, ὧν καὶ οἱ βαρέων ἀμαρτημάτων ἀρχῆθεν ἀπηλλαγμένοι ἢ νῦν μόλις ἀπαλλαγέντες διὰ τῆς καθάρσεως μύσται, ἡ, δεύτερον, ὅπερ καὶ πιθανώτερον, ὅτι αἱ ἐπὶ τῆς κάλπης δύο σκηναὶ ἀντεγράφησαν ἐκ δύο διαφόρων πρωτοτύπων παραστάσεων τῆς μύσεως τοῦ Ἡρακλέους, ὧν ἕκαστον θὰ παρίστα ἓνα μόνον τρόπον τοῦ πρώτου μέρους τῆς μύσεως, δῆλα δὴ τὸν μείζονα ἢ τὸν ἐλάσσονα καθαρμόν, ἀναλόγως τοῦ μύθου, οὗ ἕνεκεν ἐγεννήθη ἡ ἀνάγκη τοῦ μείζονος ἢ τοῦ ἐλάσσονος καθαρμοῦ. Ὅτι δ' ἔχομεν δίκαιον τοῦτο φρονοῦντες, ἀποδεικνύει ἑτέρα σειρά ἀντιγράφων ἀναφερομένων εἰς τρίτον τινὰ τρόπον καθαρμοῦ τοῦ Ἡρακλέους, συνενοῦντα εἰς ἓνα τοὺς ἤδη ἐκτεθέντας δύο τρόπους. Τοιαῦτα εἶναι τὰ παρὰ τῇ κ. Lovatelli ἀπεικονισθέντα ἀντίγραφα, ὧν τοῦ πρώτου τὴν εἰκόνα ἀναδημοσιεύομεν ἐνταῦθα (εἰκὼν 3 ἐν τῇ ἐπομ. σελ.).

Ὡς βλέπει τις, οἱ ἐπὶ τῆς ἐκ Ῥώμης κάλπης ἱερεὺς καὶ ἱέρεια τῶν δύο διαφόρων σκηνῶν καθαρμοῦ μετέχουσιν ἐνταῦθα ἐνὸς μόνου τρόπου, καθαρίζοντες συγχρόνως τὸν αὐτὸν μύστην, ὅστις τὴν αὐτὴν δετὴν (λαμπάδα) φέρων κάθεται καὶ ἐνταῦθα ἐπὶ πανομοίου μὲν τὸ σχῆμα θρόνου, οὐχὶ δὲ πλέον διὰ τῆς λεοντῆς ἐστρωμένου, ἀλλὰ διὰ τοῦ Διὸς κωδίου, ᾧ γνωρίζομεν ὅτι ἀέχρωντο ὁ δοῦλος ἐν Ἐλευσίνι καὶ ἄλλοι

¹ Παρ' Ἀθηναίῳ XI, 478 c.

τινὲς πρὸς τοὺς καθαρμοὺς ὑποστορνύντες αὐτὰ (τὰ μετὰ θυσίαν ἱερείων Διὶ τῷ Μειλιχίῳ φυλασσόμενα Διὸς κώδια) τοῖς ποσὶ τῶν ἐναγῶν»¹. Καὶ ὁ μὲν ἱερεὺς ἱεροπρακτεῖ χάριν τοῦ μυουμένου σπένδων πρὸ τρίποδος εὐρισκομένου πρὸ τοῦ ἔνεκα τοῦ καθαρμοῦ «καθίσαντος»². Ἡ δὲ ἱέρεια τὰς δαδὰς, ἃς ἔφερεν ἵνα ἴσως «πνεῦμα καθαρὸν οὐρανοῦ δεχθῇ» ὁ μυούμενος, ἀναστρέψασα πρὸς τὸ κώδιον, ἐφ' οὗ κάθηται ὁ μύστης, καὶ κρούουσα τὸ ἔδαφος καθαρίζει «καθαροῖφ φλογὶ κέλευθον εἴ τις ἔβλαψεν ποδὶ στείβων ἀνοσίφ»³ (τ. ἔ. διὰ καθαρτικῆς φλογὸς τὴν ὁδόν, ἃν ἴσως τις ἀνόσιος ἐρρύπανεν αὐτὴν διὰ τῶν ποδῶν του).

Εἰκὼν 3.

Ὑπῆρχον ἄρα πλείονες τῆς μιᾶς ἐν Ἰταλίᾳ περίφημοι τυπικαὶ παραστάσεις τῆς μυήσεως τοῦ Ἡρακλέους, ὧν ἐκ δύο διαφόρων ἔλαβε σκηνὰς ὁ ποιήσας τὴν ἐκ Ῥώμης κάλπην ἀντιγράφος καλλιτέχνης.

Ἄλλ' ἐπανέλθωμεν εἰς τὴν ἐρμηνείαν τῆς κάλπης.

Ἐξακολουθῶν ὁ Θέων (ἔ. ἀ.) τὴν ἀπαρίθμησην τῶν πέντε μερῶν τῆς μυήσεως λέγει· «Μετὰ δὲ τὴν κάθαρσιν δευτέρα ἐστὶν ἡ τῆς τελειῆς παράδοσις· τρίτη

δὲ <ῆ> ἐπονομαζομένη ἐποπτεία· τετάρτη δέ, ὁ δὴ καὶ τέλος τῆς ἐποπτείας, ἀνάδεις καὶ στεμμάτων ἐπίθεις, ὥστε καὶ ἑτέροις, ἃς τις παρέλαβε τελετάς, παραδοῦναι δύνασθαι, δαδουχίας τυχόντα ἢ ἱεροφαντίας ἢ τινος ἄλλης ἱερωσύνης». Τὰ δὲ μέρη ταῦτα παραβάλλων πρὸς τὰ τῆς μυήσεως ἐν τῇ Πλατωνικῇ φιλοσοφίᾳ ἦτοι τῆς παραδόσεως τῶν Πλατωνικῶν λόγων, λέγει· αὐτῇ δὲ τελειῇ ἔοικεν ἡ τῶν κατὰ φιλοσοφίαν θεωρημάτων παράδοσις, τῶν τε λογικῶν καὶ πολιτικῶν καὶ φυσικῶν. Ἐποπτείαν δὲ ὀνομάζει τὴν περὶ τὰ νοητὰ καὶ τὰ ὄντως ὄντα καὶ τὰ

¹ Σουΐδας καὶ Ἡσύχιος ἐν λ. Διὸς κώδιον.

² Π6λ. Δημοσθ. περὶ στεφ. 313: καὶ καθαίρων τοὺς τελουμένους . . . καὶ ἀνοσίως ἀπὸ τοῦ καθαρμοῦ κελεύων λέγειν· ἐφυγον κακόν, εἶδρον ἄμεινον.

³ Εὐριπ. Ἑλένη, 865 κ. ἐξ.

τῶν ἰδεῶν πραγματεῖαν. Ἀνάδесιν δὲ καὶ κατὰστεψιν ἡγητέον τὸ ἐξ ὧν αὐτός τις κατέμαθεν οἷόν τε γενέσθαι καὶ ἐτέρους εἰς τὴν αὐτὴν θεωρίαν καταστήσαι».

Τῶν μερῶν τούτων τῆς μυστικῆς μυήσεως οὐδὲν εἰκονίζεται ἐν τῷ μνημείῳ ἡμῶν οὐδ' ἐν τοῖς λοιποῖς ἀντιγράφοις, οὐδ' εἶναι ἐλπίς νὰ εὕρωμέν ποτε τοιαύτην ἀπεικόνισιν ἐπὶ οἰουδήποτε ἄλλου μνημείου ἔνεκα τοῦ ἀποκρύφου χαρακτῆρος ἀκριβῶς τῶν μερῶν τούτων τῆς μυήσεως. Διότι πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν ὅτι περὶ τῶν ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ἱεροῦ τεμένων λεγομένων, δεικνυμένων καὶ δρωμένων ἀπηρτίτο παρὰ τῶν μυστῶν ἄκρα σιωπή, ἥτις καὶ ὄντως ἐκρατήθη εὐλαβῶς καὶ αὐστηρῶς καθ' ἅπασαν τὴν ἀρχαιότητα· ὅθεν βεβαίως παράλογον θὰ ἦτο νὰ ἀντιγράφωνται τὰ μυστικὰ ταῦτα ἐν ἔργοις τῆς τέχνης προσιτοῖς εἰς πάντας.

«Πέμπτη δὲ — ἐξακολουθεῖ ὁ Θέων — ἡ ἐξ αὐτῶν περιγενομένη κατὰ τὸ θεοφιλὲς καὶ θεοῖς συνδίαίτον *εὐδαιμονία*», περὶ τῆς προσθέτει ἐν σχέσει πρὸς τὴν Πλατωνικὴν φιλοσοφίαν· «Πέμπτη δ' ἂν εἴη καὶ τελευταία ἡ ἐκ τούτων περιγενομένη εὐδαιμονία καὶ κατ' αὐτὸν τὸν Πλάτωνα *ὁμοίωσις θεῷ* κατὰ τὸ δυνατόν».

Τὸν πέμπτον τοῦτον βαθμὸν τῆς Ἐλευσινιακῆς μυήσεως σαφέστατα εἰκονίζει τὸ ὑπὸ τῶν μορφῶν 1—3 ἀποτελούμενον δεύτερον μέρος τῆς κάλπης. Ὁ μύστης δῆλα δὴ Ἡρακλῆς δὲν ἀναγνωρίζεται σχεδὸν πλέον ἢ ἐκ τοῦ ῥοπάλου, δι' οὗ στηρίζεται ἐπὶ τοῦ πρὸ τῆς Δήμητρος ὀμφαλοειδοῦς βωμοῦ. Κατὰ πάντα τὰ λοιπὰ εἰκονίζεται «*ὁμοίος θεῷ κατὰ τὸ δυνατόν*», ἀναδεδεμένος περὶ τὴν κεφαλὴν στρόφιον, τὸ σημεῖον τῆς ἀθανασίας, καὶ φέρων τὰ ἱερατικὰ ἐκεῖνα ἐνδύματα ἃτινα ἔλαβεν ἤδη κατὰ τὸν τέταρτον βαθμὸν τῆς μυήσεως (παράβαλε τὸ ἐνδυμα τοῦ Ἡρακλέους τούτου πρὸς τὸ τοῦ ἱερέως τῆς πρώτης σκηνῆς ἀρ. 6). Ἐχει δὲ ἐξιδανικευμένα τὰ χαρακτηριστικὰ τοῦ προσώπου αὐτοῦ καὶ ὡς εὐδαίμων τις συνδικαιτᾶται νῦν ταῖς θεαῖς τῶν μυστηρίων Δήμητρι καὶ Κόρῃ (ἀρ. 2 καὶ 1), ὡς σαφέστατα παριστᾷ ἡ οἰκειότης δι' ἧς ἀναστρέφεται μετὰ τοῦ ἱεροῦ ὄψεως, στηρίζων συγχρόνως τὸ ῥόπαλον ὡς νικητῆς τις ἐπ' αὐτοῦ τοῦ ἱεροῦ βωμοῦ τῆς Δήμητρος Ἀχαιᾶς ἦτοι ἐπὶ τῆς ἀγέλασιον πέτρας, τουτέστι τῆς «πύλης τοῦ Ἄδου».

Μετακομιδὴ τῶν μυστικῶν ιερῶν ἐξ Ἑλευσίνος εἰς Ἀθήνας
καὶ σχετικὰ τινα ζητήματα.

Ἐν ἔτει 1859 ἀνεκαλύφθη ἐν τάφῳ τοῦ Παντικαπαίου (Κέρως) τῆς
Ταυρικῆς χερσονήσου θαυμάσιόν τι ἀγγεῖον (πελίκη), ὅπερ ἀποκείμενον

ἐν τῷ Αὐτοκρατορικῷ μουσεῖῳ Ermitage τῆς Πετροπόλεως φέρει ἐπὶ τῆς μιᾶς πλευρᾶς τὴν ἀντιγραφομένην ἐνταῦθα εἰκόνα.

Ἐπὶ ὑψηλοῦ βράχου κάθεται πρὸς ἀριστερὰν ἔχουσα ἐστραμμένον τὸ σῶμα γυνή τις, οὐχὶ νεᾶνις, (ἀρ. 6), ἡμίγυμνον ἔχουσα τὸ στῆθος, μυρτοστεφῇ τὴν κεφαλὴν, φωτίζουσα δὲ διὰ δύο δάδων καὶ ἐπιβλέπουσα τὴν ὅλην σκηνήν. Παρ' αὐτῇ εὐρίσκεται ἐπὶ τοῦ βράχου αὐτοῦ ἀλλ' ἐπὶ χαμηλοτέρου πεδίου ἱσταμένη κατὰ μέτωπον νεωτέρα τις γυνή, κόρη προφανῶς (ἀρ. 5), ἐντελῶς ἀπρακτοῦσα καὶ ἀμέτοχος τῶν δρωμένων, μόνον δὲ φιλίως καὶ οἰκείως ἐρειδομένη ἐπὶ τῶν γονάτων τῆς πρεσβυτέρας γυναικός.

Ὑπὸ τὸν βράχον εἰκονίζεται μέγα σπήλαιον, ἰορτασίμως δι' ἀνθέων ἢ μικρῶν φώτων κεκοσμημένον, ἔχον δὲ τὸ στόμιον κατὰ μέγα μέρος ὁρατὸν ὑπὲρ τὴν γῆν. Ἐν τῷ σπηλαίῳ δὲ ταύτῃ εἰκονίζεται, εἴτε ἐκ τοῦ βάθους αὐτοῦ ἀνερχομένη, εἴτε μᾶλλον ἐπὶ τοῦ χαμηλοτέρου ἰδάφους τῆς ὀπῆς τοῦ σπηλαίου ἱσταμένη, ἐπομένως οὐχὶ καθ' ὁλοκληρίαν ὁρατή, γυνή τις (ἀρ. 1). Αὕτη, κισσοστεφῆς οὖσα, κρατεῖ δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν ἐν ᾗ πλείονα ἀντικείμενα ὀλοσχερῶς κεκαλυμμένα ἐν δέρματι ἐλάφου, παραδίδει δὲ τὸν μυστηριώδη τοῦτον σάκκον εἰς νεανίαν τινά (ἀρ. 2), ἱστάμενον ἐπὶ τοῦ χεῖλους τοῦ πυθμένος τοῦ σπηλαίου καὶ λαμβάνοντα ἤδη δι' ἀμφοτέρων τῶν χειρῶν τὸ ῥηθὲν δέμα. Τοῦτον δὲ οὐδὲν ἄλλο χαρακτηρίζει ἢ πέτασος διάφορος τὸ σχῆμα τοῦ συνήθους πετάσου τοῦ Ἑρμοῦ, κεκοσμημένος διὰ τροχοῦ τετρακνήμου καὶ κλάδου μύρτου.

Τὸν νεανίαν δὲ τοῦτον καὶ τὸ φορτίον αὐτοῦ προσέρχεται σπεύδουσα καὶ πάνοπλος ἢ πολιοῦχος τῶν Ἀθηνῶν θεὰ ἵνα προστατεύσῃ, καὶ ἤδη τὴν δεξιάν ἐκτείνουσα καλύπτει αὐτὸν προστατευτικῶς διὰ τοῦ δόρατος, ὑποδεικνύουσα συγχρόνως διὰ τῆς περιβαλλούσης τὸν νεανίαν δεξιᾶς, τῆς πρὸς τὰ ἐμπρὸς κυκλικῶς ἤδη φερομένης, ὡς καὶ διὰ τῶν πρὸς τὴν τυμπανοφόρον γυναῖκα ἐστραμμένων βλεμμάτων αὐτῆς, τὴν ὁδὸν ἣν πρέπει νὰ ἀκολουθήσῃ ὁ νεανίας μετὰ τοῦ φορτίου του. Συγχρόνως ὑπεράνω τῆς Ἀθηνᾶς καθίπταται ἡ θεὰ Νίκη (ἀρ. 7), τὴν χεῖρα καὶ τὸ βλέμμα τείνουσα πρὸς τὸ μυστηριώδες δέμα, ὡς ἂν ἦτο αὕτη ἡ μέλλουσα νὰ λάβῃ ὅ,τι ἡ τοῦ σπηλαίου γυνή ἀναβιβάζει τῇ βοηθείᾳ τοῦ νεανίου.

Ἡ δὲ καθημένη τυμπανοφόρος γυνή (ἀρ. 4), ἔχουσα ἐστραμμένον τὸ σῶμα πρὸς δεξιάν, στρέφει τὰ βλέμματα πρὸς τοὺς πρὸς αὐτὴν μέλλον-

τας νὰ ἔλθωσι μετὰ τοῦ μυστηριώδους φορτίου, τούτους δὲ ἀναμένουσα κρούει τῇ δεξιᾷ τὸ χαρακτηρίζον αὐτὴν τύμπανον, ὅπερ ἀνέχει διὰ τῆς ἀριστερᾶς.

Περαιτέρω, ἐπὶ ἐδάφους ὑψηλοτέρου, θεά τις (ἀρ. 9), καθ' ὅλα σχεδὸν ὁμοία πρὸς τὴν Δήμητρα τὴν ἐπὶ τῆς ἐτέρας παρειᾶς τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου, ἵσταται ἡσύχως ἀναμένουσα καὶ αὕτη τὰ κύρια τῆς σκηνῆς πρόσωπα, βλέπουσα ὁμῶς πρὸς τὰς δύο ὑπὲρ τὸ σπήλαιον καθημένας γυναῖκας.

Τέλος καὶ τῆς θεᾶς ταύτης ὑψηλότερον, ἀλλ' ὀλίγον τι ἔνδον, πρὸς τὰ ἀριστερά, κάθεται ἐπὶ θρόνου ὑπὸ σφιγγῶν κεκοσμημένου θεός τις (ἀρ. 8) πάνυ σεμνός, μυρτοστεφής καὶ σκηπτοῦχος, ἀναπαύων τὴν μὲν δεξιὰν ἐπὶ τῶν γονάτων, τὴν δ' ἀριστερὰν ἐπὶ τοῦ ἐρεισινώτου τοῦ θρόνου αὐτοῦ, συγχρόνως δὲ βλέπων οὐχὶ πρὸς τὴν δρωμένην σκηνὴν ἀλλὰ πρὸς τὴν παρ' αὐτῷ ἵσταμένην θεὰν ἢ μᾶλλον πρὸς τὸν πέρα αὐτῆς ὀρίζοντα.

Καθ' ἡμᾶς παραστάνεται διὰ τῆς εἰκόνης ταύτης ἡ πασίγνωστος καὶ διασημοτάτη μετακομιδὴ ἐξ Ἑλευσίνος εἰς Ἀθήνας τῶν ἱερῶν τῶν μεγάλων μυστηρίων, ἥτοι ἡ τελετὴ ἐκείνη ἣτις ἀπετέλει τὸ κύριον προοίμιον συμπάσης τῆς ἐορτῆς τῶν μεγάλων Ἑλευσινιακῶν μυστηρίων, τῶν ἀπὸ τῆς 13 μέχρι τῆς 23 τοῦ Βοηδρομιῶνος μηνὸς ἀγομένων, ἰδίᾳ δὲ τὴν κυρίαν προπαρασκευὴν τῆς μεγάλης πομπῆς τοῦ Ἰάκχου τῆς ἀγομένης τὴν 19 καὶ 20 τοῦ αὐτοῦ μηνός.

Τὴν 13 δὴλα δὴ, ἥτοι τὴν πρώτην ἡμέραν τῶν ἐορτῶν, οἱ Ἀθηναῖοι ἔπεμπον εἰς Ἑλευσίνα τοὺς ἐφήβους «μετὰ τοῦ εἰθισμένου σχήματος τῆς ἅμα ἱεροῖς πομπῆς, ἵνα τῇ τετραδί ἐπὶ δέκα παραπέμψωσι τὰ ἱερὰ μέχρι τοῦ Ἑλευσινίου τοῦ ὑπὸ τῇ πόλει, ὥς ἂν κόσμος καὶ φρουρὰ μείζων περὶ τὰ ἱερὰ ὑπάρχῃ». ἔδει δὲ «παραπέμπειν τοὺς ἐφήβους πάντας ἔχοντας τὴν πανοπλίαν, ἐστεφανωμένους δὲ μυρρίνης σιεφάνῳ καὶ βαδίζοντας ἐν τάξει». Καὶ ταῦτα μὲν κατ' ἐπιγραφὴν τῶν αὐτοκρατορικῶν ῥωμαϊκῶν χρόνων. Κατ' ἄλλην δὲ ἀρχαιοτέραν οἱ ἐφηβοὶ δὲν ἐβάδιζον μέχρι τῆς Ἑλευσίνος, ἀλλ' ἤρχοντο εἰς προὑπάντησιν τῶν ἱερῶν μόνον μέχρι τῆς ἐπὶ τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ θέσεως Ἰχοῦς, ὁπόθεν συνῶδευον αὐτὰ «ἐν ὁπλοῖς» μέχρι τοῦ Ἑλευσινίου τῶν Ἀθηνῶν.

Τίς ἡ θρησκευτικὴ (ἥτοι ὁ ἱερὸς λόγος) ἢ ἡ πολιτικὴ σημασία τῆς εἰς Ἀθήνας μετακομίσεως τῶν ἱερῶν τῆς Ἑλευσίνος, εἶναι ἄγνωστον· δύναται ὁμῶς ὁ μετ' ἐπιστάσις μελετῶν τὸ πρᾶγμα νὰ εἰκάσῃ, μετὰ

μεγίστης πιθανότητος, ὅτι ἡ μετακόμισις τῶν ἱερῶν εἰς Ἀθήνας, ἵνα πάλιν ἐκείθεν ἐν πομπῇ κομισθῶσιν εἰς Ἐλευσίνα, οὐδὲν ἄλλο εἶναι ἢ σύμβολον τῆς ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων, ἐν μυθικοῖς σχεδὸν χρόνοις, κατακτήσεως τῆς Ἐλευσίνος καὶ τῆς οἰκιοποιήσεως τῆς πολιτικῆς διοικήσεως τῆς τελετῆς τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων, μετὰ τὸν περίφημον ἐκείνον καὶ πασίγνωστον μεταξὺ τῶν δύο πόλεων πόλεμον, οὗ συνεπεία ἡ μέχρι ἐκείνου ἐντελὴς ἀνεξάρτητος τῶν Ἀθηναίων Ἐλευσίς ἀπετέλεσε μέρος τοῦ κράτους αὐτῶν, τηρήσασα μόνον τὸ δικαίωμα τοῦ νὰ θεωρῶνται τὰ ἱερά αὐτῆς ὡς πάτριον κτῆμα τοῦ Ἐλευσινιακοῦ γένους τῶν Εὐμολπιδῶν, ἐπομένως δὲ καὶ ὑπ' αὐτῶν θρησκευτικῶς νὰ διοικῶνται καὶ ὑπηρετῶνται. Τοῦτο δὲ ἐνδεικνύει καὶ τὸ γεγονός ὅτι, ὅτε τὰ ἱερά ἔφθανον εἰς Ἀθήνας ἐξ Ἐλευσίνος ὑπὸ τοῦ Ἀθηναικοῦ στρατοῦ προπεμπόμενα, ὁ Ἐλευσίνιος φαιδωντὴς τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης ἀνήγγελλε τὴν ἔλευσιν αὐτῶν οὐχὶ ταῖς ἱερατικαῖς ἀρχαῖς τοῦ ἐν Ἀθήναις ἱεροῦ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης (Ἐλευσινίου), ἀλλὰ τῇ ἱερείᾳ τῆς πολιούχου Ἀθηναῆς. Ἀπὸ δὲ τῆς κατακτήσεως τῆς Ἐλευσίνος ὑπὸ τῶν Ἀθηναίων φαίνεται μοι ὅτι ὁ τόπος τῆς πανηγύρεως τῶν καθαρῶς Ἀθηναϊκῶν μυστηρίων, ἡ Ἄγρα, πρὸς ἣν καὶ οὐχὶ πρὸς τὴν Ἐλευσίνα θὰ ἔβαινε, πρὸ τῆς κατακτήσεως, ἐκ τοῦ ἐν ἄστει Ἐλευσινίου ἡ πομπὴ τῶν μυστηρίων, ἀπώλεσε πολὺ τῆς σημασίας αὐτῆς, διατηρηθέντων μὲν τῶν μυστηρίων αὐτῆς κατὰ τὰ πάτρια, ἀλλὰ μικρῶν ἐν συγκρίσει πρὸς τὰ τῆς Ἐλευσίνος κληθέντων καὶ τροποποιηθέντων οὕτως ὥστε νὰ συνδέωνται θρησκευτικῶς πρὸς τὰ ἐν Ἐλευσίνι, ἅτινα ἤδη ἀπέβησαν τὰ κύρια μυστήρια αὐτῶν τῶν Ἀθηναίων.

Ἐπίσης ἄγνωστον εἶναι, ποῦ ἔκειτο ἡ Ἥχω. Ἀλλ' αὐτὸ τὸ γεγονός ὅτι οἱ ἀντιπρόσωποι τῶν Ἀθηναίων ἔφηβοι ἤρχοντο μέχρι τῆς Ἥχοῦς, ἵνα ὑποδεχθῶσι καὶ προπέμψωσι τὰ ἱερά μέχρι Ἀθηναίων, ὑποδεικνύει σαφῶς ὅτι ἡ θέσις αὕτη ἔκειτο εἰς τὸ σημεῖον ἐκείνο τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ ὅπερ εὕρισκετο ἐντὸς τῆς χώρας τῶν Ἀθηναίων καὶ παρὰ τὰ ἀρχαῖα σύνορα αὐτῶν πρὸς τοὺς Ἐλευσινίους, ἦτοι εἰς τοὺς Ρειτούς. Ὁ κ. Σ. Δραγούμης ἀπὸ ἐτῶν ἤδη φρονεῖ, ὡς μοὶ ἀνεκκίνωσεν, ὅτι ἡ Ἥχω ἔκειτο ἐκεῖ που περίπου παρὰ τὴν θάλασσαν, συμπεραίνει δὲ τοῦτο καὶ ἐκ τῆς ἰσχυροτάτης ἡχοῦς ἣν ἀποδίδουσιν οἱ παρὰ τὴν ἱερὰν ὁδὸν βράχοι τοῦ μέρους τούτου.

Ἀγνωστον πρὸς τούτοις εἶναι τὸ τίς ἔφερεν ἡ συνώδευε τὰ ἱερά ἐξ Ἐλευσίνος μέχρι τῆς Ἥχοῦς, ἐνθα ἀνέμενον οἱ ἐκ τῆς πόλεως πρὸς

ὑποδοχὴν ἐρχόμενοι Ἀθηναῖοι, ὅτε οὗτοι δὲν προσήρχοντο μέχρι αὐτῆς τῆς Ἐλευσίνος πρὸς ὑποδοχὴν τῶν ἱερῶν. Ἀλλ' εἶναι ἐπίσης πιθανώτατον, νομίζω, ὅτι ὡς οἱ ἀπὸ τῆς Ἥχοῦς μέχρι Ἀθηνῶν συνοδεύοντες τὰ ἱερὰ ἦσαν ἀντιπρόσωποι τῶν Ἀθηνῶν, οὕτω καὶ οἱ ἀπὸ Ἐλευσίνος μέχρι τῆς Ἥχοῦς προπέμποντες αὐτὰ θὰ ἦσαν ἀντιπρόσωποι τῆς Ἐλευσίνος. Γνωρίζομεν τοῦλάχιστον βασίμως ὅτι κατὰ τὴν διάβασιν τῆς γεφύρας τῶν Ρεϊτῶν, οἵτινες ἔκειντο ἐν τῇ ἀρχαίᾳ Ἐλευσινίᾳ χώρᾳ, ἔφερον τὰ ἱερὰ ἱέρειαι, αἵτινες, ὡς γνωστόν, πᾶσαι ἀνῆκον εἰς Ἐλευσινιακὰ ἱερατικὰ γένη. Καὶ δὲν εἶναι μὲν γνωστόν, ἂν ἡ μαρτυρία αὕτη ἀναφέρηται εἰς τὴν ἐξ Ἐλευσίνος εἰς Ἀθήνας μετακόμισιν καὶ οὐχὶ τὴν ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Ἐλευσίνα, εἶναι ὅμως πιθανώτατον καὶ τοῦτο διὰ τὸ χωρίον τῶν Σχολίων τοῦ Θεοκρίτου (4, 55), καθ' ὃ «κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς τελευτῆς τὰς νομίμους βίβλους καὶ ἱερὰς (παρθένοι γυναῖκες) ὑπὲρ τῶν κορυφῶν αἰτῶν ἀνείθεσαν καὶ ἀπήρχοντο εἰς Ἐλευσίνα». Ἐκ τῆς μαρτυρίας ταύτης ἐξάγεται ὅτι κατὰ τὴν ἡμέραν τῆς ἐξ Ἀθηνῶν πομπῆς εἰς Ἐλευσίνα οὐχὶ Ἐλευσινιαὶ ἱέρειαι ἀλλὰ παρθένοι γυναῖκες, προφανῶς Ἀθηναῖαι, ὡς αἱ τῆς πομπῆς τῶν Παναθηναίων, ἔφερον τὰ ἱερὰ εἰς τὴν Ἐλευσίνα. Ἄρα αἱ Ἐλευσινιαὶ ἱέρειαι ἔφερον αὐτὰ μόνον κατὰ τὴν ἐξ Ἐλευσίνος εἰς Ἀθήνας πομπήν.

Τέλος ἐντελῶς ἄγνωστον εἶναι τὸ τί ἦσαν αὐτὰ ταῦτα τὰ ἱερὰ. Πᾶσαι αἱ ἀρχαῖαι πηγαὶ χαρακτηρίζουσιν αὐτὰ σαφῶς ὡς τὰ ἅγια τῶν ἁγίων τῆς Ἐλευσίνος, οὐδεμία ὁμως ἐξ αὐτῶν παρέχει ἡμῖν οὐδὲ τὸν ἐλάχιστον ὑπαινιγμὸν περὶ τοῦ εἰς τί ταῦτα συνίσταντο, τηροῦσαι πᾶσαι βαθεῖαν θρησκευτικὴν σιωπὴν περὶ τῶν μυστηριωδῶν τούτων ἀντικειμένων. Ὅ,τι δὲ περὶ αὐτῶν γνωρίζομεν εἶναι φύσεως ἐντελῶς ἐξωτερικῆς. Γνωρίζομεν δὴλα δὴ ὅτι ἀπεκρύπτοντο ἐπιμελέστατα καὶ ἐπὶ ποινῇ θανάτου ἀπὸ τῶν ὀφθαλμῶν πάντων, μόνον δὲ ἅπαξ καὶ ἐπὶ βραχὺ ἐπεδεικνύοντο εἰς τοὺς μύστας καὶ δὴ κατὰ τὸ τελευταῖον σημεῖον τῆς μνήσεως, ὅτε ὁ ἱεροφάντης ἐν λαμπρᾷ στολῇ, ἐξερχόμενος τῆς θύρας τοῦ ἐν Ἐλευσίνι ἱεροῦ καὶ εἰς πάντας ἀνεξαιρέτως ἀδύτου καὶ ἀπροσπελάστου ἀνακτόρου τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος, ἐπεδείκνυε ταῦτα τοῖς μύσταις νύκτωρ ἐν μέσῳ ἀπλέτου φωτός. Ἐπειδὴ δὲ ὁ ἱεροφάντης ἔφερεν αὐτὰ βαίνων πρὸς τὴν θύραν τοῦ ἱεροῦ, ὡς καὶ αἱ ἱέρειαι ἔφερον αὐτὰ κατὰ τὴν διάβασιν τῶν Ρεϊτῶν, εἶναι προφανές ὅτι δὲν ἦσαν βαρέα τινὰ ἀντικείμενα, ἀγάλματα π. χ. ἱερὰ, ὡς τινες ὑπέθεσαν, ἀλλ' ἐλαφρὰ τινὰ σχετικῶς ἀντικείμενα.

Ἐννοεῖται ὅτι οἱ νεώτεροι σοφοὶ ἔγραψαν ἀπείρους καὶ ποικιλωτάτας περὶ τῆς φύσεως τῶν ἱερῶν τούτων εἰκασίας, ἀλλὰ μέχρι τοῦδε οὐδεμία τούτων ἐγένετό πως ἀποδεκτή, οὐδ' ὥς πιθανὴ τοῦλάχιστον. Καὶ ὁ τελευταῖος δὲ περὶ αὐτῶν γράψας κ. Foucart συμπεραίνει ὅτι τὸ πρόβλημα ἀπέχει πολὺ ἀκόμη τῆς ἐπιλύσεως, ἐπιλέγων ὀρθότατα ὅτι «εἴτε τὰ ἱερὰ ἦσαν εἰκόνες τῶν θεῶν εἴτε μόνον σύμβολά τινα αὐτῶν, εἶναι φανερόν ὅτι διέφερον ἀπὸ τῶν παραστάσεων τῶν γνωστῶν εἰς τοὺς πολλούς· διότι ἄλλως δὲν ἤθελεν εἶναι δεδικαιολογημένον τὸ νὰ ἐκρύπτοντο μετὰ τοσαύτης προσοχῆς καὶ δὲν ἐδεικνύοντο ἢ μὴ εἰς τοὺς μεμνημένους ὥς μία τῶν μεγίστων ἀποκαλύψεων τῶν μυστηρίων».

Ἡμεῖς δὲ μετὰ μακρὰν καὶ ἐπισταμένην μελέτην, ἣν δὲν ἐπαρκεῖ βεβαίως ὁ ἐνταῦθα χώρος ἵνα ἐν τῷ συνόλῳ αὐτῆς ἐκθέσωμεν, κατελήξαμεν εἰς τὸ συμπέρασμα ὅτι τὰ ἱερὰ ταῦτα οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ ὅ,τι τὰ ἅγια τῶν ἁγίων καὶ ἐν γένει τὰ ἱερὰ καὶ ἐν τοῖς ἱεροῖς ναοῖς τῆς διαδεχθείσης τὴν ἐθνικὴν Ἑλληνικὴν λατρείαν Ἑλληνικῆς χριστιανικῆς τοιαύτης, ἐπιμελῶς κρυπτόμενα ἢ διαφυλασσόμενα, ἦτοι τὰ ἱερὰ νεκρικὰ λείψανα τῶν χριστιανῶν ἁγίων καὶ τὰ συμβολίζοντα τὸ σῶμα καὶ αἷμα τοῦ ἱδρυτοῦ τῆς πίστεως ἡμῶν καὶ ὑπὲρ ἡμῶν θανόντος Χριστοῦ, τὰ ἀποτελοῦντα τὴν βάσιν τοῦ μεγίστου τῶν μυστηρίων τῆς χριστιανικῆς θρησκείας, μετὰ τοῦ αὐτοῦ δὲ «φόβου θεοῦ καὶ πίστεως» μεθ' οὗ καὶ ἐν Ἑλευσίνι «φόβου καὶ σιωπῆς», ἐν ἀπλήτῳ φωτὶ ὑπὸ τῶν ἱεροφαντῶν τῆς χριστιανικῆς λατρείας ἐπιδεικνύμενα καὶ μεταδιδόμενα εἰς τοὺς τελείους καὶ καταλλήλως — ὡς ἐν Ἑλευσίνι — προπαρασκευασθέντας καὶ ἀπὸ παντὸς ψυχικοῦ ρύπου καθαρισθέντας μύστας τῆς χριστιανικῆς λατρείας, ἢ ὡς τὰ ἅγια λείψανα (ὅστ' αὖ) τῶν ἁγίων τῆς Ἐκκλησίας ἡμῶν, τὰ μετὰ τοῦ αὐτοῦ, ὡς ἐν Ἑλευσίνι, μυστικισμοῦ ἐν ταῖς κρύπταις καὶ τάφοις τῶν χριστιανικῶν ναῶν φυλασσόμενα καὶ μετὰ μεγάλης πομπῆς ἐπιδεικνύμενα εἰς τοὺς πιστούς.

Ἀληθῶς, ἂν ἀπελευθερώσωμεν τὸ πνεῦμα ἡμῶν τῶν μυρίων ὑποθέσεων καὶ συλλογισμῶν καὶ τῶν πρὸς αὐτάς τὰς ῥητάς μαρτυρίας τῶν ἀρχαίων δυσπιστιῶν τῶν νεωτέρων σοφῶν ἐρευνητῶν τῶν Ἑλευσινίων μυστηρίων, περὶ τῶν συγγραφῶν τῶν ὁποίων, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ κ. Foucart, δύναται νὰ ῥηθῇ ἂν οὐχὶ ὅτι ἐσκοτίσαν τὸ ζήτημα, ἀλλὰ βεβαίως ὅτι δὲν τὸ διεφώτισαν, σκεφθῶμεν δὲ ἀπλῶς, ἀπερίττως καὶ συμφώνως πρὸς ὅσα αἱ ἀρχαῖαι πηγαὶ παρέδωκαν ἡμῖν περὶ τῶν μεγάλων Ἑλευσινιακῶν μυστηρίων, θὰ ἴδωμεν ὅτι τὰ μυστήρια ταῦτα ἐν τῷ

συνόλω αὐτῶν καὶ ἀρχικῶς οὐδὲν ἄλλο ἦσαν ἢ αὐτὴ ἡ λατρεία τῆς τοῦ νεκροῦ περικαλυπτούσης χθονίας γῆς μητρὸς (= Δήμητρος) καὶ δὴ, ὡς ῥητῶς λέγει ὁ ἀποκαλύπτων τὰ μυστήρια τῶν ἐθνικῶν Κλήμης ὁ Ἀλεξανδρεὺς, «ἐπιτύμβιοι τιμαὶ καὶ ταφαί», «δραῆμα μυστικόν» εἰκονίζον τὴν ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος (ἦτοι τοῦ θανάτου) ἀρπαγὴν τῆς Κόρης (ἦτοι τὸν θάνατον αὐτῆς), τὸ ἐπὶ τούτῳ ἄχος καὶ πένθος τῆς μητρὸς αὐτῆς (Ἀχαιᾶς Δήμητρος), καὶ τέλος τὴν ἐπὶ τῇ ἐπανόδῳ (ἦτοι ἀναστάσει) τῆς Κόρης χαρὰν καὶ εὐτυχίαν τῆς μητρὸς γῆς καὶ πάντων τῶν μεμυημένων ἦτοι τῶν πιστῶν.

Τοῦ θανάτου ἄρα καὶ τῆς ἀναστάσεως τῆς Κόρης σύμβολα θὰ ἦσαν καὶ τὰ ἅγια τῶν ἁγίων τῆς Ἐλευσίνας, τὰ ἱερά. Ἡδύνατό τις λοιπὸν νὰ ὑποθέσῃ ὅτι τὰ μυστηριώδη ἱερά τῆς Ἐλευσίνας ἦσαν αὐτὰ τὰ λείψανα τῆς θρηνουμένης Κόρης, καὶ πρὸς τοῦτο ἐπικουρον θὰ εἶχε τὸ ὅτι εἰς πολλὰ μέρη τῆς Ἑλλάδος ἐδεικνύοντο οἱ τάφοι πολλῶν καὶ δὴ ἐκ τῶν μεγίστων θεῶν τοῦ Ἑλληνικοῦ πανθέου¹. Ἀλλ' ἐπειδὴ τάφος τῆς Κόρης οὔτε ἐν Ἐλευσίνι οὔτε ἀλλαχοῦ ἀναφέρεται, προτιμωτέρα φαίνεται μοι ἡ ὑπόθεσις ὅτι τὰ ἱερά ἦσαν σύμβολα τῶν λειψάνων αὐτῆς μᾶλλον ἢ αὐτὰ ταῦτα τὰ λείψανα.

Γνωστοῦ δ' ὄντος ὅτι ἡ Δήμητηρ εἰκονίζει τὴν γῆν μητέρα, ἡ δὲ Κόρη αὐτῆς πᾶσαν βλάστησιν τῆς γῆς, φυτικὴν ἢ ζωικὴν, ἔπεται ὅτι ὡς λείψανα τῆς ἀρπαγείσης Κόρης, ἦτοι τῆς θανούσης βλαστήσεως, δύνανται νὰ θεωρηθῶσι τὰ λείψανα τῆς ἐτησίας γήινης παραγωγῆς, φυτικῆς ἢ ζωικῆς, ἦτοι τὰ σπέρματα, οἱ καρποὶ κλπ.

Πρὸς τὸ συμπέρασμα τοῦτο συμφωνεῖ μαρτυρία τις τῶν ἀρχαίων καθ' ἣν οἱ κέρνοι², οὓς ἐκόμιζον κατὰ τὴν ἡμετέραν γνώμην ὡς θήκας τῶν ἱερῶν ἐπὶ κεφαλῆς κατὰ τὰς πομπὰς τῶν μυστηρίων, περιεῖχον μήκωνας, πυρούς, πισούς, λαυθύρους, ὄχρους, φακὰς, κυάμους, ζειάς, βρόμον, ἔλαιον, οἶνον, παλάθιον, εἰς ᾧ ἡ ἑτέρα τῶν μαρτυριῶν προσθέτει καὶ τὰ προϊόντα τῆς ζωικῆς βλαστήσεως τῆς γῆς, ἦτοι μέλι, γάλα καὶ ὄιον ἔριον ἅπλυντον.

Φρονῶ λοιπὸν ὅτι πάντα ταῦτα, ἢ ἀρχικῶς τοῦλάχιστον μόνον τὰ

¹ Ἴδὲ π. χ. τοὺς τάφους τοῦ Διὸς, τοῦ Διονύσου, τῆς Ἀφροδίτης, τοῦ Σιληναῦ, τῆς Ἀριάδνης κτλ.

² Οὕτω λέγονται ἀγγεῖά τινι ἀπαντῶντα ἐν τῇ τελετῇ τῶν Ἐλευσινίων μυστηρίων.

ξηρὰ παντοειδῆ σπέρματα τῶν κυριωτέρων καὶ χρησιμωτέρων τῷ ἀνθρώπῳ ἐτησίων φυτῶν τῆς κουροτρόφου γῆς, θὰ ᾔσαν τὰ περίφημα ἱερὰ τῆς Ἐλευσίνας καὶ τῶν δύο κατ' ἐξοχὴν γεωργικῶν θεῶν Δήμητρος καὶ Κόρης. Βλέπομεν δὲ πράγματι ὅτι καὶ τὰ μυστικὰ κἀνίστρα, τὰ λίκνα καλούμενα, ὧν ἐγένετο χρῆσις πρὸς ἐνθεσιν μυστικῶν ἱερῶν, παρίστανται πλήρη τοιούτων καρπῶν, πρὸς δὲ ὅτι ἀντὶ τῶν ἱερῶν παρίσταται ἡ Ἐλευσινία γῆ γεννώσα τὸν Πλοῦτον, πλούτος δὲ τῆς γῆς εἶναι, ὡς γνωστόν, οἱ ἐτήσιοι καρποὶ αὐτῆς· παρατηροῦμεν δὲ ἐπίσης ὅτι οἱ πεπωματισμένοι Ἐλευσινιακοὶ κέρχνοι τῶν Ἐλευσινιακῶν καὶ Ἀθηναϊκῶν νομισμάτων καὶ συμβόλων κοσμοῦνται πλειστάκις ὑπὸ στάχυν ἢ τοι τῶν κατ' ἐξοχὴν συμβόλων τῶν ξηρῶν καρπῶν τῆς γῆς, τοῦθ' ὅπερ συμπίπτει πρὸς τινὰ ἀρχαίαν μαρτυρίαν: «*Ἀθηναῖοι μνοῦντες Ἐλευσίνια καὶ ἐπιδεικνύντες τοῖς ἐποπιτεύουσι τὸ μέγα καὶ θαυμασιὸν καὶ τελειότατον ἐποπτικὸν ἐκεῖ μυστήριον, ἐν σιωπῇ τεθερισμένον σιάχυν*».

Ὅτι δὲ ταῦτα ᾔσαν σύμβολα τῆς νεκρᾶς Κόρης, ὑποδεικνύει φρονῶ καὶ ἡ ἐνθεσις αὐτῶν ἐν κέρνοις καὶ λίκνοις σχήματος ἀπαραλλάκτου πρὸς ἀγγεῖα καὶ λικνομόρφους λάρνακας χρησιμευούσας πρὸς ἐναπόθεσιν ἐν τάφοις τῆς τέφρας ἢ τῶν ὀστέων τῶν νεκρῶν διαφόρων τόπων τῆς ἀρχαίας Ἑλλάδος.

Πρὸς ἐρμηνείαν τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς ἀγγειογραφίας ἐνδιαφέρει μεγάλως νὰ γνωρίζωμεν ἐπίσης, ποῦ τοῦ ἱεροῦ περιβόλου τῆς Ἐλευσίνας ἐφυλάσσοντο, ἐκρύπτοντο, ἢ μᾶλλον εἰπεῖν, συμφώνως πρὸς τὴν σημασίαν αὐτῶν, ἐθάπτοντο τὰ ἱερὰ ὅτε δὲν ἐγένετο χρῆσις αὐτῶν. Αἱ εἰδήσεις τῶν ἀρχαίων περὶ τούτου δὲν εἶναι διόλου σαφεῖς, καὶ τὸ μόνον ἀσφαλές καὶ βέβαιον ἐξ αὐτῶν εἶναι ὅτι κατὰ τὴν στιγμὴν τῆς ἐπιδείξεως τῶν ἱερῶν ὁ φαίνων αὐτὰ τοῖς μύσταις ἱεροφάντης ἐξήρχετο τῆς πύλης τοῦ ἀνακτόρου. Τοῦτο ὁμῶς δὲν ἀποδεικνύει ὅτι καὶ ἐν αὐτῷ τῷ ἀνακτόρῳ ἐκρύπτοντο τὰ ἱερὰ καθ' ὅλον τὸ μακρὸν διάστημα τῆς ἀχρηστίας αὐτῶν, διότι δυνάμεθα κάλλιστα νὰ ὑποθέσωμεν, στηριζόμενοι ἐπ' αὐτοῦ τοῦ εἰς ἄκρον ἀποκρύφου τῆς φύσεως τῶν ἱερῶν καὶ τῶν μεγάλων φροντίδων μεθ' ὧν διεφυλάσσοντο καὶ ἀπекρύπτοντο, ὅτι ἄλλοῦ που καὶ δὴ ἐν χώρῳ τοῖς πᾶσιν ἀγνώστῳ κατετίθεντο. Ὁ χώρος οὗτος καλεῖται ῥητῶς ὑπὸ τῶν πηγῶν μέγαρον, ὁ δὲ νεκρικὸς χαρακτήρ τῶν ἱερῶν καὶ ἡ σημασία αὐτῶν ὡς συμβόλων τῶν λειψάνων τῆς ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος ἀρπαγείσης Κόρης ἐνδεικνύει, νομίζω, ἐκ τῶν προτέρων ὡς

πιθανωτάτην τὴν ὑπόθεσιν ἡμῶν ὅτι θὰ ἐκρύπτοντο ἐν τῷ *Πλουτωνείῳ* σπηλαίῳ τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίως περιβόλου, ἦτοι ἐν τῷ ὑπογείῳ μεγάρῳ τοῦ ἀπαγαγόντος τὴν Κόρην θεοῦ τοῦ θανάτου.

Πράγματι δὲ τοῦτο ἐξάγεται σαφῶς, ὡς νομίζω, ἐκ σπουδαιοτάτης Ἐλευσινιακῆς ἐπιγραφῆς, ἀναγραφείσης κατὰ πρότασιν αὐτοῦ τοῦ ἱεροφάντου πρὸς τιμὴν ἀνδρός τινος, ἐν γένει μὲν «ἐπειδὴ σπουδαῖός ἐστι περὶ τὰ ἱερὰ καὶ τὸ γένος τῶν *Εὐμοίλιδων*», ἰδίᾳ δὲ ἐπειδὴ «καλῶς καὶ φιλοτίμως καὶ εὐσεβῶς τῶν ἱερῶν ἐπιμελούμενος τὸ τοῦ *Πλούτωνος* ἱερὸν καλῶς ἐκόσμησεν». Πρόκειται δὴλα δὴ περὶ τοῦ ὑπὸ τὰς διαταγὰς τοῦ ἱεροφάντου φύλακος, φαιδунτοῦ ἢ ἐπιμελητοῦ τῶν ἱερῶν, ὅστις ἐπιμελούμενος τῶν ἱερῶν, ἦτοι ἐν τῇ περιπτώσει ταύτῃ, ὡς ἄριστα κατέδειξεν ὁ κ. Foucart, οὐχὶ τῶν ἱερῶν ναῶν ἀλλὰ τῶν ἱερῶν συμβόλων τῆς Ἐλευσίως, ἐκόσμησε τὸ Πλουτωνεῖον, ἐνθα ἐπομένως καὶ οὐχὶ ἐν τῷ ἀνακτόρῳ τῆς Δήμητρος, ἐκρύπτοντο καὶ διεφυλάσσοντο τὰ ἱερὰ, ἅτινα ἐξαγόμενα ἐντεῦθεν κατὰ τὰς ἡμέρας τῶν τελετῶν θὰ ἐκομίζοντο πρῶτον μὲν εἰς Ἀθήνας, ἐκεῖθεν δὲ ἐν πομπῇ εἰς τὸ ἀνάκτορον ἦτοι τὸν ναὸν τῆς Δήμητρος, ὁπόθεν, ἐν τῇ ὑπάτῃ στιγμῇ τῆς τελετῆς λαμβάνων αὐτὰ ὁ ἱεροφάντης ἐξήρχετο τοῦ ἀνακτόρου καὶ πρὸ τῆς θύρας αὐτοῦ ἰστάμενος ἐπεδείκνυσεν εἰς τοὺς μύστας, μεθ' ὃ τῆς ἐορτῆς ληξάσης θὰ κατετίθεντο πάλιν, πρὸς ἀσφαλῇ διαφύλαξιν καὶ τοῖς πᾶσιν ἄγνωστα, ἐν τῷ Πλουτωνείῳ μεγάρῳ μέχρι τῶν ἡμερῶν τῆς αὐτῆς τελετῆς τοῦ προσεχοῦς ἔτους.

Ἄλλως τε καὶ ἡ κοινῶς παραδεκτὴ γενομένη γνώμη ὅτι τὸ Ἀνάκτορον ἢ Μέγαρον τῆς θεᾶς ἦτο αὐτὸ τὸ *Τελεστήριον*, ὡς ἐπίσης καὶ ἡ γνώμη ὅτι τὰ ἱερὰ ἐπεδεικνύοντο ἐν τῷ *Τελεστηρίῳ*, εἶναι, νομίζω, ἐντελῶς ἐσφαλμέναι καὶ στηρίζονται ἐπὶ ἐντελοῦς παρανοήσεως τῶν πολυαρίθμων σχετικῶν πρὸς τὸ ζήτημα τοῦτο χωρίων τῶν ἀρχαίων. ὡς καὶ ἐπὶ παραγνωρίσεως αὐτῶν τῶν τελείως, χάρις εἰς λαμπράς καὶ συστηματικὰς ἀνασκαφὰς τοῦ κ. Δ. Φιλίου, ἀποκαλυφθέντων καὶ φανερῶν τοῖς πᾶσι νῦν προκειμένων ἐρειπίων τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίως περιβόλου.

Περὶ τοῦ ζητήματος τούτου ἐπιφυλασσόμεθα νὰ γράψωμεν ἐκτενέστερον ἐν ἰδιαιτέρᾳ μελέτῃ. Ἐνταῦθα ἀρκούμεθα παρατηροῦντες ὅτι αἱ λέξεις μέγαρον καὶ ἀνάκτορον περὶ θεῶν λεγόμεναι σημαίνουσιν οἶκον θεοῦ, δηλ. ναόν. Τὸ σχῆμα ὁμῶς τοῦ *Τελεστηρίου* οὐδὲ κατ' ἐλάχιστον προσομοιάζει πρὸς τὸ σχῆμα οἰουδήποτε ἐλληνικοῦ ναοῦ, ὥστε νὰ θεω-

ρήσωμεν αὐτὸ ὡς τὸ ἱερὸν ἀνάκτορον ἢ τὸ μέγαρον τῆς Ἐλευσίνας. Πρὸς τοῦτοις ἐν τῷ Τελεστηρίῳ, εἰ καὶ τοῦτο ἐντελῶς μέχρι τοῦ βράχου ἀνεσκάφη καὶ τὸ σχέδιον αὐτοῦ πρόκειται ἡμῖν τέλειον, οὐδὲν ἀνεκαλύφθη ἢ ἐφάνη δυνάμενον νὰ θεωρηθῇ εἴτε ὡς ἰδιαίτερον ἄδυτον (μέγαρον, ἀνάκτορον) κατ'ἀλληλὸν πρὸς φύλαξιν τῶν ἱερῶν, εἴτε ὡς βῆμα ἀφ' οὗ νὰ ἐπεδεικνύοντο τὰ ἱερά. Τὸ τελευταῖον μάλιστα καθιστᾷ ἐντελῶς ἀδύνατον τὸ πυκνὸν δάσος τῶν κιόνων, ὅπερ φέρον τὴν στέγην τοῦ Τελεστηρίου ἐκώλυε τῶν ἐν αὐτῷ ἰσταμένων τὴν θέαν πρὸς οἰονδήποτε μέρος, ἔστω καὶ ἐν τῷ ὑπὸ τὴν στέγην ἄνω διαμερίσματι τοῦ Τελεστηρίου νὰ θέσωμεν, ὡς πολλοὶ ἐπραξάν, τὸ βῆμα τοῦ ἐπιδεικνύοντος τὰ ἱερά ἱεροφάντου. Εἶναι δὲ καὶ ἄλλως ὁλως ἀπίθανος ἡ γνώμη ὅτι ἀνάκτορον ἢ μέγαρον ἐκαλεῖτο τὸ ἄνω πάτωμα τοῦ Τελεστηρίου, διότι πλὴν ἄλλων θὰ ἦτο ἀκατανόητος καὶ ἡ ἀρχαία μαρτυρία καθ' ἣν τις «*μυστηρίων ὄντων ἐν Ἐλευσίνι*» ἔθηκε τῇ ἐρωμένῃ αὐτοῦ «*θρόνον παρὰ τὸ ἀνάκτορον*». Ἀληθῶς ἂν τὸ ἀνάκτορον ἀπετέλει τὸ ἄνω πάτωμα τοῦ Τελεστηρίου, τότε ὁ θρόνος οὗτος ἵνα εὐρίσκηται παρὰ τὸ ἀνάκτορον εἶδει νὰ ἦτο μειέωρος! Τὰ δὲ μέγαλα «*κατώγεια οἰκῆσεις καὶ βάραθρα*» (Ἡσύχ.), «*ἱερά τοῖς ὑποχθονίοις θεοῖς*» (Πορφυρ. Ἀντρ. νυμφ. 6').

Ἄλλως ὁμῶς ἔχει τὸ πρᾶγμα, ἐὰν τὸ Ἀνάκτορον τῆς Ἐλευσίνας θεωρήσωμεν ὡς τὸν ναὸν τῆς Δήμητρος, καὶ δὴ ἐντελῶς ἄσχετον καὶ διακεκριμένον τοῦ Τελεστηρίου. Ἡ γνώμη μου ἀνέκαθεν ἦτο καὶ εἶναι ὅτι Ἀνάκτορον τῆς Δήμητρος εἶναι ὁ συμφώνως τῷ Ὀμηρικῷ ὕμνῳ (στίχ. 270—273 καὶ 298) ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ ὑπὲρ τὸ Τελεστήριον κολωνοῦ ναός, βλέπω δὲ μετὰ χαρᾶς ὅτι τὴν ὑπόθεσιν ταύτην, ἣν καὶ ἄλλοι ἐξέφρασαν, ὑποστηρίζει νῦν καὶ λαμπρῶς ἀποδεικνύει ὁ κ. Foucart, δι' ὃ καὶ μεγάλως θαυμάζω, πῶς καὶ μετὰ τοῦτο ὁ κ. Foucart ἐπιμένει εἰς τὴν ἀρχαίαν γενικὴν πλάνην ὅτι τὰ ἱερά ἐπεδεικνύοντο ἐν τῷ Τελεστηρίῳ, ἐνῶ, ὡς θὰ ἴδωμεν ἀμέσως κατωτέρω, ἡδύνατο νὰ σκεφθῇ ἐτέραν ἀπλουστέραν λύσιν τοῦ προβλήματος.

Τὸ Τελεστήριον οὐδεμίαν ἔχον σχέσιν ἀρχιτεκτονικὴν πρὸς ναὸν καὶ δὴ τὸ ἀνάκτορον τῆς Δήμητρος, οὐδὲν ἄλλο ἦτο ἢ, — ὡς λέγει ὁ σαφῶς διακρίνων αὐτὸ τοῦ ἱεροῦ ναοῦ τῆς Ἐλευσινίας Δήμητρος Στράβων — ὁ «*μυστικὸς σηκός, ὃν καίεσκεύασεν (δηλαδὴ ἠϋρυνεν) Ἰκτιῖνος ὄχλον θεάτρου δέξασθαι δυνάμενον*». Ὡς γνωστόν, ἡ λέξις σηκός ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς ἐννοίᾳ σημαίνει τὰ περιφράγματα, μάνδρας καὶ ἐπαύλεις τῶν ποιμνίων, ἀρνίων, ἐρίφων, βοῶν. Πρὸς τοῦτοις σημαίνει τοὺς περιβά-

λους (γυμνάσια) ἐν οἷς συνήρχοντο οἱ ἔφηβοι καὶ ἐν γένει οἶκον ἀνθρώπων. Ἐκ τῆς πρώτης σημασίας, τῆς οὐδὲν σχετικὸν ἐχούσης πρὸς τὸν ναόν, μόλις κατόπιν, ὡς ὀρθῶς παρατηρεῖ ὁ ἀρθρογράφος τοῦ μεγάλου λεξικοῦ τοῦ Ἑρρ. Στεφάνου, ἐφηρμόσθη ἡ λέξις καὶ ἐν τῇ σημασίᾳ ναοῦ ἢ ἀδύτου ναοῦ, ἱεροῦ, ἡρώου καὶ τάφου. Βεβαίως ὁμῶς προκειμένου περὶ τοῦ Τελεστηρίου τῆς Ἐλευσίνας, οὗ ἡ πρώτη ἀνέγερσις ἀνάγεται, ὡς αὐτὰ τὰ ἐρείπια ἀπέδειξαν, εἰς παναρχαίους χρόνους, δεόν νὰ ἐφαρμόσωμεν τὴν λέξιν σηκὸς ἐν τῇ πρώτῃ αὐτῆς ἐννοίᾳ, τῇ οὐδεμίαν σχέσιν ἐχούσῃ πρὸς τὰ ἱερὰ ἀνάκτορα καὶ μέγαρα ἦτοι πρὸς τοὺς ναοὺς τῶν θεῶν.

Ἄρα ὁ «μυστικὸς σηκὸς» τοῦ Στράβωνος εἶναι ὁ περίφρακτος οἶκος τῶν μυστῶν, οἶκος οὗ πράγματι εἶχον μερίστην ἀνάγκην οἱ τελοῦμενοι, διότι, ὡς γνωστόν, οἱ μύσται ἐν πομπῇ μετὰ μακρὰν καὶ ἐπίπονον, σχεδὸν διήμερον ὁδοιπορίαν ἀφικνούμενοι εἰς Ἐλευσίνα ἐν μέσῃ νυκτὶ εἶχον ἀνάγκην ἰδίας σκέπης πρὸς ἀνάπαυσιν, ἀφοῦ βεβαίως οὐδεὶς ἰδιώτης ἠδύνατο νὰ φιλοξενήσῃ τοσοῦτον πλῆθος, καὶ ἰδίου μυστικοῦ περιφράγματος, ἀπροσίτου εἰς τοὺς ὀφθαλμοὺς τῶν λοιπῶν πολυαριθμῶν συνοδῶν αὐτῶν, ὧν μεταξὺ πλείστοι ἦσαν οἱ μὴ μεμυῆμενοι. Ἐκ τούτου καὶ τὸ ὄνομα τοῦ Τελεστηρίου «μυστοδόκος δόμος»¹. Πρὸς τοῦτο δέ, νομίζω, καὶ αἱ πρὸς νυκτερινὸν ὕπνον, ἱερὰν καιάκλινιν καὶ ἡμερησίαν ἀνάπαυσιν κατ'ἀλλήλοι ἐσωτερικαὶ εὐρεῖαι βαθμίδες τοῦ Τελεστηρίου. Τέλος ἕνεκα τούτου καὶ ὁ Βιτρούβιος ἐν τῇ ἀπαριθμῇ τῶν ἱερῶν οἰκῶν λέγει ὅτι ὁ ἐν Ἐλευσίνι σηκὸς (cella) ἐστεγάσθη πρὸς ἀνάπαυσιν τῶν μυστῶν.

Ἐν τῷ Τελεστηρίῳ βεβαίως κατὰ τὴν νύκτα τῆς ἀφίξεως καὶ τὰς ἐπιούσας οἱ μύσται, «παννύχιοι κεδρὴν θεὸν ἰλάσκοντες, δείματι παλλόμενοι» κατὰ τὸν Ὀμηρικόν Ὑμνον εἰς Δήμητρα², τὸν πάντως, ὡς νομίζω, τὴν προπαρασκευαστικὴν ταύτην ἑορτὴν ὑπονοοῦντα, διεξήρχοντο τὰ μέρη τῆς πολυμεροῦς καὶ πολυπλόκου μυστηριώδους ἐκείνης προσευχῆς καὶ μύσεως, τὰ καθιστῶντα αὐτοὺς ἱκανοὺς πρὸς θεῶν τῶν ἱερῶν ἦτοι τελείαν μύσιν, ὡς κατόπιν, ἐπὶ τῆς διαδόχου θρησκείας, καθίστων τελείους χριστιανοὺς τὰ ἔκτος τῶν χριστιανικῶν ἱερῶν ἰδρυόμενα βαπτιστήρια, — τὰ κατ' ἐμὲ τὸ τελεστήριον τῆς Ἐλευσίνας διαδε-

¹ Ἀριστοφάνους Νεφέλαι 302.

² Στίχ. 292—293

χθέντα — καὶ ἱκανοὺς ἵνα προσέλθωσιν εἰς τὸ ὑπατον τῶν χριστιανικῶν μυστηρίων, τὸ τῆς μεταδόσεως ἢ μεταλήψεως τοῦ σώματος καὶ αἵματος τοῦ Ἰησοῦ Χριστοῦ.

Πράγματι δὲ ἡ ἀπὸ τῶν Προπυλαίων ἐντὸς τοῦ ἱεροῦ περιθόλου πομπικὴ ὁδὸς ἄγει κατ' ἀρχὰς εἰς τὰς πύλας τοῦ Τελεστηρίου καὶ οὐχὶ πρὸς τὰς πύλας τοῦ Ἀνακτόρου τῆς Δήμητρος, ἀφ' ὧν ἐδεικνύοντο τὰ ἱερά. Ἵνα δὲ παραστῶσιν εἰς τὴν τελευταίαν πράξιν τοῦ μυστικοῦ δράματος, ἦτοι τὴν φανέρωσιν τῶν ἱερῶν «*αὐξὴν ἐν ἀργενναῖς*», συνέβαινε, νομίζω, ὅ,τι καὶ νῦν συμβαίνει παρ' ἡμῖν κατὰ τὸν πανηγυρισμὸν τοῦ χριστιανικοῦ ἐκείνου μυστηρίου τῆς ἀναστάσεως τοῦ Χριστοῦ, ὅπερ πληροῖ τὰς καρδίας τῶν Ἑλλήνων χριστιανῶν διὰ τῆς αὐτῆς χαρᾶς καὶ εὐφροσύνης δι' ὧν ἐπληροῦντο, ὡς γνωστόν, αἱ ψυχαὶ τῶν ἰδόντων τὰ ἱερά τῶν ἐθνικῶν ἡμῶν προπατόρων. Ἐξήρχοντο δὴλα δὴ οἱ τελεσθέντες ἐκ τοῦ Τελεστηρίου εἰς τὸ ὑπαιθρον, καὶ δὴ διὰ τῶν νοτίων αὐτοῦ πυλῶν, ἀνερχόμενοι δὲ ἐν σπουδῇ διὰ τῆς αὐτόθι εὐρείας κλίμακος, κατελάμβανον ὅλην ἐκείνην τὴν ἐν τῷ βράχῳ πρὸς τοῦτο, νομίζω, ἐσκαμμένην εὐρυτάτην καὶ πλατεῖαν πρόσοδον τοῦ ἱεροῦ Ἀνακτόρου τῆς Δήμητρος, καὶ «*μετὰ φόβου καὶ σιωπῆς*» ἱστάμενοι (ὡς νῦν ἱστανται οἱ χριστιανοὶ «*μετὰ φόβον θεοῦ πίστεως καὶ ἀγάπης*», τῶν ἱερῶν ἐπιφανομένων καὶ ὑπὸ τοῦ ἱερέως ἐπιδεικνυομένων ἀπὸ τῆς ωραίας πύλης ἐν μέσῳ ἀπλέτου φωτός καὶ μεγαλοπρεπείας) ἀνέμενον τὴν ὑπάτην ἐκείνην στιγμὴν τῆς τελετῆς, καθ' ἣν ἀνοιγομένων τῶν πυλῶν τοῦ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος Ἀνακτόρου, ἐξήρχετο εἰς τὸ ὑπαιθρον ὁ ἱεροφάντης «*αὐξὴν ἐν ἀργενναῖς*», ἦτοι ἐν μέσῳ τοῦ ἀπλέτου φωτός τοῦ ἐκ τοῦ ναοῦ καὶ τῶν δάδων τῶν μυστῶν ἐκπεμπομένου καὶ φωτίζοντος ἐκπλάγως τὸ σκότος τῆς ἱερᾶς νυκτός, τότε δὲ ἐπεδείκνυε τὰ ἱερά εἰς τοὺς μύστας καὶ μόνους αὐτούς, ὡς τῆς εὐφυστάτα πρὸς τοῦτο παρσκευασμένης ὑπαίθρου πλατείας μὴ ἐπιτρεπούσης εἰς ἄλλους ἢ τοὺς τὴν πλατεῖαν κατέχοντας μύστας νὰ βλέπωσιν αὐτά. Ὁ ἱεροφάντης δὴλα δὴ, μεταξὺ τῶν κιόνων τοῦ προνάου ἱστάμενος, ἦτο ἄορατος ἐκ τοῦ βορείου, ἀνατολικοῦ καὶ δυτικοῦ μέρους, ἐνῶ οἱ μύσται, οὐς ἐκάλυπτον ἐκ δυσμῶν μὲν ὁ βράχος καὶ ἐξ ἀνατολῶν ὁ τοῖχος τοῦ ἄνω δώματος τοῦ Τελεστηρίου, κατεῖχον ὅλην τὴν πλατεῖαν, ἥς τὸ νοτιώτατον τέρμα, ἀπολῆγον παρὰ τὴν ἀποτομον κλιτῶν τοῦ λόφου τῆς Ἐλευσίνης, οὐδεμίαν παρεῖχε θέσιν διὰ τοὺς ἀκμύητους καὶ τοὺς ἔστω καὶ πάνυ μακρόθεν θέλοντας νὰ ἴδωσι τὰ ἱερά βεβήλους. Τὰ δ' ἱερά ταῦτα, προφανῶς τὴν ἀνάστασιν τῆς Κόρης συμ-

βολίζοντα, ὡς ὄντα τὰ σπέρματα δι' ὧν ἀνίσταται ἐκ νέου ἡ θανοῦσα βλάστησις, ἐπομένως τὸ ἄφθιτον πάσης ζωικῆς ὑπάρξεως διδάσκοντα καὶ βεβαιοῦντα, ἐπλήρουν χαρᾶς τὰς ψυχὰς τῶν μυστῶν, δαβλίους αὐτοὺς καθιστῶντα, εἰς οὓς οὕτως ἐνεπνέετο, ὡς φαίνεται μοι, πλὴν ἄλλων καὶ ἡ πεποιθήσις ὅτι ὁ θάνατος οὐχὶ μόνον δὲν εἶναι τι φοβερόν διὰ τοὺς πιστοὺς ἀλλὰ τούναντίον εὖβουλον δώρημα θεῖον καὶ πολύτιμον¹.

Ἄλλ' ἐπανελθωμεν εἰς τὸ Πλουτώνειον τῆς Ἐλευσίνος, ἐν ᾧ κατατιθέμενα, ὡς εἵπομεν, ἐκρύπτοντο τὰ ἱερὰ καθ' ὅλον τὸ ἔτος.

Ὁ κ. Φίλιος ὀρθῶς ἀνεγνώρισε καὶ ἐβεβαίωσε διὰ πολλῶν μνημείων, καὶ πάντες ἐκτοτε παρεδέχθησαν, ὅτι τὸ Πλουτώνειον ἀπὸ ἀρχαιοτάτων ἤδη χρόνων ἔκειτο ἐν τῷ μεγάλῳ σπηλαίῳ τῷ εὕρισκομένῳ ὑπὸ τὸν βράχον τοῦ ἱεροῦ περιβόλου, κάτω ἀκριβῶς τοῦ ἀνακτόρου τῆς Δήμητρος. Φυσικῶς τὸ σπήλαιον ἦτο ἱερόν τοῦ Πλούτωνος καὶ πρὶν ἢ κτισθῇ ἐν αὐτῷ ναῖσκος τοῦ Πλούτωνος. Αὐτὸ δ' εἶναι προφανῶς τὸ «ἄντρον δήμου Ἐλευσίνος, τόθι περ πύλ' εἰς Ἀΐδαο», δι' ὧν ἀγαγὼν ἐκρυψεν ἐν τῷ Ἄδῃ (ἦτοι ἔθαψε) τὴν Κόρην ὁ ἀρπάσας αὐτὴν Πλούτων-θάνατος. Παρουσιάζει δὲ τὸ σπήλαιον τοῦτο περιεργότατά τινα πράγματα, οὐχὶ ἐπαρκῶς μέχρι τοῦδε παρατηρηθέντα. Ὁ ἐν αὐτῷ δῆλα δὴ ναῖσκος τοῦ Πλούτωνος ἔκειτο ἐπὶ ἐδάφους κατὰ δύο μέτρα περίπου ὑψηλότερον ἐκείνου ἐφ' οὗ ἴσταντο οἱ ἐκτὸς αὐτοῦ περίεργοι, οἱ εἰς ἐπαρκῇ ἀπόστασιν κρατούμενοι διὰ τριγωνικοῦ, ἄλλοτε κιγκλιδωτοῦ, ὡς ἐξ ἐπιγραφῶν ἐβεβαιώθη, περιβόλου, ἐπομένως τὸ ἔδαφος αὐτοῦ ἦτο ἀόρατον αὐτοῖς, ἀόρατος δὲ κυρίως ἦτο καὶ βόθρος τις φρεατόμορφος κείμενος ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ τεμένους, βόθρος ἢ καταβάσιον, περὶ οὗ ὁ ἀνακαλύψας αὐτὸν καὶ ὡς φρέαρ ἐκλαβὼν κ. Φίλιος σημειοῖ τὰ δι' ἡμᾶς πάνυ σπουδαῖα ταῦτα, ὅτι δῆλα δὴ εἶναι ἀάποπειρα μόνον φρέατος ἐγκαταλειφθεῖσα, διότι ὁ βράχος εὐρέθη σκληρὸς ὢν.

Ὁ ναῖσκος τοῦ Πλούτωνος ἐκάλυπτεν ἀπὸ τῶν ἐξω βλεμμάτων μέγα μέρος διόδου ἐπαρκῶς στενῆς, ὅπισθεν αὐτοῦ κειμένης ἐν τῷ τρία ἀνοίγματα ἔχοντι σπηλαίῳ, βαινούσης δὲ ὅπισθεν τοῦ ναοῦ ἐκ τοῦ νατίου ἀνοίγματος πρὸς τὸ βόρειον, κατὰ τὴν βορείαν πλευρὰν τοῦ ὁποίου

¹ Πρὸς τὸ ἐπίθετον *Εὖβουλος* καὶ *Εὐβουλος* τοῦ Ἐλευσινίου Πλούτωνος καὶ τὴν ἐννοίαν τῶν στίχων 488—491 τοῦ Ὀμηρικοῦ Ὑμνου εἰς Δήμητρα, ἐν οἷς τὸν Πλούτωνα ἀντικαθιστᾷ ὁ ταυτόσημος Πλούτος, πρὸς δὲ τὰ περὶ Κλεόβιος καὶ Βίτωνος πασίγνωστα μυθεύματα.

υπάρχει, ἐπὶ τῆς παρειᾶς τοῦ σπηλαίου, εὐμεγέθης ὀπή, δι' ἧς ἀνέτως δύναται νὰ διέλθῃ ἄνθρωπος εὐμεγέθης ἀποσκευὴν φέρων. Ὁ διερχόμενος διὰ τῆς ὀπῆς ταύτης, ἐν τῷ σπηλαίῳ εὐρισκόμενος ἔβαινε ἐπὶ τεχνητοῦ κατωφλίου διαιρουμένου εἰς τρία τετράγωνα ἔχοντα ἀναγλύφους παχείας γραμμᾶς, χρησιμευούσας ἵνα μὴ ὀλισθαίνωσιν οἱ πόδες τοῦ διὰ τῆς ὀπῆς ἐξερχομένου ἢ εἰσερχομένου εἰς τὸ σπήλαιον. Ὁ ποῦς αὐτοῦ, ἅμα διελθόντος τὴν ὀπήν ἐκ τοῦ σπηλαίου, εὗρισκε τὰς βαθμίδας μικρᾶς κλίμακος ἐπὶ τοῦ βράχου λελαξευμένης, δι' ἧς κατέρχεται τις εἰς μικρὸν τετράγωνον σχεδὸν χῶρον, πανταχόθεν περιβαλλόμενον ὑπὸ τῆς βορείου παρειᾶς τοῦ καθέτως ὑπερκειμένου βράχου καὶ ἰσχυρῶν τοίχων, καθιστάντων ἐντελῶς περίκλειστον καὶ ἀόρατον αὐτόν. Ἐν τῷ χώρῳ τούτῳ οὐδὲν ἄλλο εὐρίσκεται νῦν ἢ φρέαρ, μᾶλλον δὲ φρεατοειδὲς κατασκευάσμα, τετράγωνον ἔχον τὸ στόμιον. Ἄν καὶ ἐπισκέφθην ἐπανειλημμένως τὸ φρέαρ (;) τοῦτο κατὰ τὰς ὑγροτέρας ἐποχὰς τοῦ ἔτους, οὐδέποτε εὔρον ἐν αὐτῷ οὐδ' ἔχνος ὕδατος, δὲν δύναμαι ὁμῶς καὶ νὰ βεβαιώσω ὅτι ὁ βαθὺς πυθμὴν αὐτοῦ εἶναι καθαρὸς πάσης ἐπιχώσεως. Φρονῶ λοιπὸν ὅτι ὁ χῶρος οὗτος, ὁ μυστικὸν θάλαμον τοῦ Πλουτωνείου ἀποτελῶν, μετὰ τοῦ ἐν αὐτῷ φρεατοειδοῦς κατασκευάσματος, εἰς ὃν κατήρχετό τις διὰ τοιοῦτου μυστικοῦ καὶ περιέργου τρόπου, εἶναι τὸ *Καταβάσιον*, τὸ σκοτεινὸν ἐκεῖνο καὶ ἄδυτον μέρος τοῦ ἱεροῦ τῆς Ἐλευσίνος περιόλου, τὸ γνωστὸν ἡμῖν ἐκ μόνου τοῦ ἐπομένου χωρίου τοῦ περὶ τὰ 390 μ. Χ. γράψαντος Ἀστερίου¹: «Οὐ σὺ Διμήτραν καὶ Κόρην ὑπὸ τῆς ἀνοίας σαντιοῦ ἐθέωσας; ἐδείμω (= ὠκοδόμησας) δὲ δύο γυναῖκας ναοὺς καὶ θυσίαις ταύτας τιμᾶς καὶ παντοίαις προσκυνεῖς θεραπείαις; οὐ κεφάλαιον τῆς σῆς θρησκείας τὰ ἐν Ἐλευσίνι μυστήρια καὶ δῆμος ἀτικὸς καὶ ἡ Ἑλλὰς πᾶσα συναίρει, ἵνα τελέσῃ ματαιότης; Οὐκ ἐκεῖ τὸ *Καταβάσιον* τὸ σκοτεινὸν καὶ αἱ σεμναὶ τοῦ ἱεροφάντου πρὸς τὴν ἱέρειαν συντυχίαι, μόνου πρὸς μόνην; οὐχ αἱ λαμπάδες σβέννυνται καὶ ὁ πολὺς καὶ ἀναρίθμητος δῆμος τὴν σωτηρίαν αὐτῶν εἶναι νομίζουσι τὰ ἐν τῷ σκότει παρὰ τῶν δύο πρατιόμενα;»

Καταβάσια παρὰ τοῖς χριστιανοῖς ἐκαλοῦντο αἱ ὑπὸ τοὺς ναοὺς κρύπται ἦτοι τάφοι τῶν ἱερῶν λειψάνων². Παρὰ δὲ τοῖς ἐθνικοῖς τὰ κατα-

¹ Ὁμιλ. 10 εἰς 40 μάρτυρας, σελ. 324 ἐκδ. Migne.

² Ἴδὲ τὰ χωρία τὰ ἐν τῷ Θησαυρῷ τοῦ Ἑρρίκου Στεφάνου ἐν λ. *Καταβάσιον*, ὡς καὶ Δουκάγγιον ἐν λ. *Καταβάσιον*.

βάσια ἔλαβον τὸ ὄνομα ἀπὸ τῆς καταβάσεως εἰς Ἄδου¹, οὕτινος ἐθεωροῦντο ἡ εἴσοδος².

Ἐνταῦθα λοιπὸν τῆς Ἐλευσίνος θὰ ἐγίνετο ἡ καταγωγή, ἥτοι κατὰ-θεσις τῶν συμβολιζόντων τὰ λείψανα τῆς Κόρης ἱερῶν, ἅμα τῇ μετὰ τὴν 23 τοῦ Βοηδρομιῶνος μηνὸς συντελέσει τῶν ἐπιταφίου χαρακτῆρος Ἐλευσινιακῶν μυστηρίων, ἥτοι ἀκριβῶς ὀλίγας ἡμέρας πρὸ τῆς ἐνάριξ-ξως τοῦ Πυανεψιῶνος μηνός, τοῦ συμπιπτοντος πρὸς τὸ μετόπωρον ἥτοι τὴν «φθινάδα ὄραν καρπῶν ἐτησίων»³, ἥτις πάλιν εἶναι ἀκριβῶς ἡ τὸν θάνατον τῆς ἐτησίης βλαστήσεως συμβολίζουσα ἐποχή, καθ' ἣν συνεκομίζοντο καὶ κατετίθεντο εἰς τὰς ἀποθήκας οἱ ἐτήσιοι καρποί. Ἐκ τοῦ καταβάσιου τούτου νύκτωρ καὶ σθεννυμένων τῶν λαμπάδων, ὅτε ἤρχετο πρὸς ἀνακομιδὴν εἰς Ἀθήνας τῶν ἱερῶν ὁ πολὺς καὶ ἀναρίθμητος δῆμος τῶν Ἐλευσινίων καὶ Ἀθηναίων, θὰ ἀνῆγεν ἡ ἱεροφάντις τῇ βοηθείᾳ τοῦ ἱεροφάντου — ὡς ἐπὶ τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν ἡ θεὰ Ἐλευσίς τῇ βοηθείᾳ τοῦ Ἑρμοῦ — τὰ ἱερὰ σύμβολα τῶν λειψάνων τῆς Κόρης (ἰδὲ κατωτέρω τὰ περὶ τῆς τοιχογραφίας).

Πρὸς τὸ συμπέρασμα τοῦτο φαίνονται ἐκ πρώτης ὄψεως ἀντικείμενα τὸ χωρίον τοῦ λεξικογράφου Φωτίου «μέγαρον, οὐ μέγαρον, εἰς ὃ τὰ μυστικὰ ἱερὰ τίθεται» καὶ τὸ τοῦ Ἀμμωνίου ἐν λ. βωμός, «τὸ δὲ μέγαρον ἐνθα τὰ μυστικὰ τῆς Δήμητρος». Γνωρίζομεν ὅμως ὅτι ἡ λέξις μέγαρον δὲν ἐλέγετο μόνον περὶ ἱεροῦ τῆς Δήμητρος, ἀλλὰ καὶ περὶ τῶν οἰκῶν ἄλλων θεῶν. Κυρίως ὅμως μέγαρα ἐκαλοῦντο «τὰ βάραθρα καὶ αἱ κατώγειοι οὐκῆσεις»⁴, μάλιστα δὲ μέγαρα καὶ βόθροι ἐκυριολεκτοῦντο ὡς ἱερὰ οἰκήματα τῶν ἐποχθονίων θεῶν⁵. Ἄρα καὶ τὸ Πλουτώνειον τῆς Ἐλευσίνος ἠδύνατο νὰ εἶναι τὸ κατ' ἐξοχὴν *Μέγαρον* τῆς Ἐλευσίνος. Ἰσως δὲ διὰ τοῦτο Ἐλευσινιακαὶ ἐπιγραφαὶ ὁμιλοῦσαι περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ Πλούτωνος ἀναφέρουσιν αὐτὸν οὐχὶ ὡς *ναόν*, ἀλλ' ἀπλῶς ὡς «τὸ τοῦ Πλούτωνος» ἐξυπακουομένης πιθανῶς τῆς λέξεως *μέγαρον* ἢ *ἱερὸν μέγαρον*.

¹ Ἰσοκράτους 214, Ε. 215, Ε.

² Πρβ. Σουΐδαν ἐν λ. Πορθμήϊον : — ἐν Αἰγυπτῷ καταβάσιόν ἐστιν Ἄδου, εἰς ὃ εἰσελθούσα ἡ Δημήτηρ ἔμαθε παρὰ τῶν περιούκων περὶ τῆς Κόρης.

³ Πρβ. Σχορῶνου Ἀττικὸν λαϊκὸν ἡμερολόγιον ἐν Ἀρμονίᾳ τ. Α' σ. 80.

⁴ Ἡσύχιος ἐν λ. μέγαρον.

⁵ Πορφυρ. Ἀντ. νυμφ. 6. — Πausαν. 9, 8, 1.

Τούτων τεθέντων ἔλθωμεν νῦν εἰς τὴν ἡμετέραν ἐρμηνείαν τῆς παραστάσεως τῆς ὑπὸ συζήτησιν περιφήμου ἀγγειογραφίας τοῦ Μουσείου τῆς Πετροπόλεως, ρίπτοντες ὁμῶς πρὸ τούτου ἐν βλέμμα ἐπὶ ἐτέρας περιεργοτάτης παραστάσεως, ἥτις ἔτυχε μὲν σμικρᾶς μέχρι τοῦδε προσοχῆς, δύναται ὁμῶς μεγάλως νὰ ἐπιρρώσῃ τὴν γνώμην ἡμῶν ὅτι ἡ τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν παράστασις ἀναφέρεται εἰς τὴν ἐκ τοῦ καταβασίου τῆς Ἐλευσίνοσ ἐξαγωγὴν τῶν ἱερῶν τῆς Ἐλευσίνοσ καὶ τὴν εἰς Ἀθήνας πομπὴν αὐτῶν.

Ἐννοῶ τὴν ἐν ταῖς κρύπταις τῆς Ῥώμης ἀνακαλυφθεῖσαν παράδοξον καὶ μοναδικὴν ἐκείνην τοιχογραφίαν, ἣν ἡρμήνευσαν οἱ ἀρχαιολόγοι

Εἰκὼν 5.

ὡς «βακχικὴν μύησιν». Ὡς βλέπει ὁ ἀναγνώστης ἐκ τῆς ἐνταῦθα παρατιθεμένης εἰκόνοσ, αὕτη παριστᾷ γυναῖκα ἐστεμμένην, προφανῶς ἱεροφάντιν, ἐν καταβασίῳ ἱσταμένην, ὁρατὴν δὲ τὰ ἄνω τῶν γονάτων (ἀκριβῶς ὡς ἡ ἐπὶ τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν), ἔχουσιν πρὸ αὐτῆς ἀνοικτὴν μυστικὴν κίστην, ὡς εἰ παρέδωκεν ἤδη τὸ περιεχόμενον αὐτῆς καὶ συνδιαλεγομένην, περὶ τῆς πράξεωσ προφανῶς, πρὸς τὸν ἐπίσης εἰσέτι ἐν τῷ καταβασίῳ ἱστάμενον ἢ ἐξ αὐτοῦ ἀνερχόμενον σύντροφον αὐτῆς, προδήλως τὸν ἱεροφάντην τὸν βοηθήσαντα αὐτὴν πρὸς ἀναγωγὴν τῆς ἱερᾶς κίστης.

Πρὸς τίνα σκοπὸν ἐχρησιμοποιήθη τὸ περιεχόμενον τῆς οὕτως ἀναβιβασθείσης μυστικῆς κίστης, δεικνύει τὸ δεύτερον μέρος τῆς εἰκόνοσ.

Πρὸ ζεύγους δῆλα δὴ γυναικῶν, Δήμητρος καὶ Κόρης, ὧν ἡ μὲν κάθηται ἐπὶ πέτρας, ἡ δὲ φιλικῶς ἐρείδεται ἐπὶ τῆς πρώτης, θεωμένων δ' ἀμφοτέρων ἡσύχως τὰ δρώμενα, ἴστανται δύο ἱερεῖαι, ἡ ἱερεῖς ὡς γυναῖκες ἐνδεδυμένοι, προφανῶς παστοφόροι, φέρουσαι εἰς τὰς χεῖρας λίκνον ἢ παστὸν κεκαλυμμένον καὶ ἐντελῶς διὰ νεκρικῶν στεφάνων καὶ διὰ ταινιῶν κεκοσμημένον, περιέχοντα δὲ προφανῶς ἐκείνα ἅτινα αἱ δύο πρώται ἱερεῖαι ἐξήγαγον ἐκ τῆς μυστικῆς κίστης. Ὑπὸ δὲ τὸν παστὸν τοῦτον παῖς μύστης, μυστικῶς κεκαλυμμένος, διερχόμενος ὑποδύεται, ἀπαραλλάκτως ὡς κατὰ πανάρχαιον ἔθιμον ὑποδύονται νῦν διερχόμενοι οἱ παῖδες ὀρθοδόξων Ἑλλήνων χριστιανῶν ὑπὸ τὸν παστὸν ἐν τῷ ὁποίῳ κατατίθεται ἀνθοστεφῆς ἡ εἰκὼν τοῦ νεκροῦ Ἰησοῦ κατὰ τὴν ἡμέραν τῶν ἐπιταφίων θρήνων. Εἰς ἓν μάλιστα μέρος τῆς Ἑλλάδος κατὰ τὴν ἡμέραν τοῦ μυστηρίου τῆς ταφῆς τοῦ Χριστοῦ δύο ἱερεῖς ἐγείρουσιν εἰς χεῖρας τὸν ἐπιτάφιον παστὸν, ἵνα ὑπ' αὐτὸν διελθῶσιν οἱ πιστοί.

Ὅτι δὲ ἡ παράστασις δὲν ἀναφέρεται εἰς τὴν βακχικὴν, ἀλλὰ εἰς Ἑλευσινιακὴν μύησιν, καταδεικνύει, νομίζω, ἡ σοβαρότης τῆς ὅλης δράσεως, ἡ παρουσία τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης καὶ ἡ παραβολὴ τῆς παραστάσεως πρὸς τὸ γνωστὸν σύνθημα τῶν μυστῶν τῶν Ἑλευσινιακῶν μυστηρίων «ἔλαβον ἐκ κίστης, ἐγγενυσάμενος ἀπεθέμην εἰς κάλαθον (=λίκνον ἢ παστὸν) καὶ ἐκ τοῦ καλάθου εἰς κίστην» καὶ τὸ τούτου παράλληλον ἕτερον παρόμοιον σύνθημα «ἐκερνοφόρησα (κέρνος δὲ τὸ λίκνον), ὑπὸ τὸν παστὸν ὑπέδυνον».

Τί σημαίνει δὲ τὸ τῶν μυστῶν «ἔλαβον καὶ ἔφαγον ἐκ τῆς κίστης» τῆς τὰ ἱερὰ ἦτοι τὰ ἐτήσια σπέρματα περιεχούσης, ἀποδεικνύει, νομίζω, ἡ μέχρι τοῦ νῦν διασωθεῖσα ἱερὰ συνήθεια τῶν ὀρθοδόξων χριστιανῶν τοῦ νὰ τρώγῃσιν ἀμέσως μετὰ τὰς νεκρικὰς πομπὰς κόλλυβα ἦτοι σῖτον ἐφθόν.

Ἐρχόμεθα τέλος εἰς τὴν ἐρμηνείαν αὐτῆς τῆς ἀπασχολούσης ἡμᾶς ἀγγειογραφίας.

Εἶναι προφανές, ἂν καὶ δὲν παρεδόθη ἡμῖν ἐφ' ὅσον ἡδυνήθην προχείρως νὰ ἐξιχνιάσω, ὅτι ἡ τὴν ἀρχὴν αὐτῆς εἰς μυθικοὺς χρόνους ἀνάγουσα τελετὴ τῆς εἰς Ἀθήνας μετακομίσεως τῶν ἱερῶν θὰ ἐστηρίζετο — συμφώνως πρὸς τὸ πνεῦμα καὶ τὰς μεθόδους συμπάσης τῆς Ἑλληνικῆς λατρείας — εἰς τινὰ ἱερὸν λόγον ἦτοι μῦθον, ἐν ᾧ τὰ δρώντα πρόσωπα θὰ ἦσαν ἐξ ἁπαντος θεοὶ ἢ ἡμίθεοι. Τὸν ἀπολεσθέντα (:) ἢ συμφώνως πρὸς τὸν μυστικὸν χαρακτῆρα τῆς Ἑλευσινιακῆς λατρείας ἀποσιωπη-

θέντα μῦθον τοῦτον παριστᾷ ἡ πολύτιμος ἡμῶν ἀγγειογραφία, ἥς αἱ λεπτομέρειαι πιστῶς συμφωνοῦσι πρὸς ὅσα περὶ τῆς ὑπὸ θνητῶν δράσεως τῆς τελετῆς ταύτης γνωρίζομεν.

Δῆλα δὲ ἐν τῷ ὑπὸ τὸν ὑψηλὸν βράχον, ἐφ' οὗ τὸ ἀνάκτορον τῆς Δήμητρος, σπηλαίῳ τῆς Ἐλευσίνος, ἐορτασίμως δι' ἀνθέων κεκοσμημένῳ, βλέπομεν ἰσταμένην ἐν τῷ Καταβασίῳ γυναῖκα, προσωποποιοῦσαν προφανῶς τὴν παράγουσαν τοὺς ἱεροὺς καρποὺς *Ῥαρίαν* γῆν (ἴσως *Δηῶ* τὴν *Ῥαρίδα*) ἢ ἐν γένει τὴν παράγουσαν καὶ διαφυλάττουσαν τοὺς ἱεροὺς καρποὺς Ἐλευσινίαν γῆν, ἥτοι αὐτὴν τὴν *Ἐλευσίνα* (ἀρ. 1), ἥτις ὡς γνωστὸν ἀπαντᾷ ἐπὶ τῶν μνημείων πάντοτε ὡς γυνή, παραδίδουσαν δὲ μυστηριωδῶς κεκαλυμμένα ἐν δέρματι νεβροῦ τὰ ἱερά, ἅτινα ἄρτι ἀνήγαγεν ἐκ τοῦ Καταβασίου μόνη ἢ τῇ βοηθείᾳ τοῦ παραλαμβάνοντος αὐτά. Παρίσταται δὲ κισσοστεφῆς εἴτε ὡς *χθονία* ἐνταῦθα θεότης εἴτε καὶ ὡς *κρηναία*, ἀφοῦ ἐκ τοῦ ὑγροῦ καὶ φρεατομόρφου Καταβασίου ἐξέρχεται.

Ὁ τὰ ἱερά παρὰ ταύτης παραλαμβάνων, ἢ βοηθῶν αὐτὴν ἵνα τὰ ἀναγάγῃ ἐκ τοῦ Καταβασίου, εἶναι ὀφθαλμοφανῶς ὁ *Ἑρμῆς* (ἀρ. 2), ἥτοι ὁ θεὸς ἐκεῖνος ὃν κατ' αὐτὸν τὸν Ὀμηρικὸν Ὑμνον εἰς Δήμητρα (στίχ. 337 κ. ἐ.) ἔπεμψεν ὁ Ζεὺς ἵνα «ἀγνὴν *Περσεφόνηαν* ὑπὸ ζόφου ἡερόεντος ἐς φάος ἐξαγάγοι», ὅτε ἡ κατὰ τῶν θεῶν ὠργισμένη Δημήτηρ «σπέρμ' ὑπὸ γῆς κρύπτουσα» ὠρκίσθη «οὐ πρὶν γῆς καρπὸν ἀνήσειν, πρὶν ἰδοὶ ὀφθαλμοῖσιν ἐὴν εὐώπιδα κόρην» (στίχ. 332 κ. ἐ.). Ἐπὶ τοῦ πετάσου φέρει ὁ ψυχοπομπὸς θεὸς μύρτον, τὸ ἱερὸν φυτὸν τῶν μυστηρίων, πρὸς δὲ τροχὸν ἥτοι τὸ σύμβολον τοῦ κύκλου τοῦ ἐνιαυτοῦ, τοῦ ἀνιστῶντος τὴν βλάστησιν τῆς γῆς, σύμβολον δὲ κατ' ἐξοχὴν τοῦ ἡλίου, οὗ ἡ θερμότης ἀνάγει εἰς τὸ φῶς τῆς ἡμέρας τὰ λείψανα τῆς Κόρης. Ἴσως ἐν τῷ Ἑρμῇ τούτῳ ἡδύνατό τις νὰ ζητήσῃ καὶ τὸν ἀντιπρόσωπον τῶν πρὸς τὰς Ἀθήνας ἐξ Ἐλευσίνος προπεμπόντων τὰ ἱερά Ἀθηναίων ἐφήδων *ἐναγώνιον* Ἑρμῆν, ἀφοῦ μάλιστα μόνον ὑπὸ τὸ ἐπιθετὸν τοῦτο ἀπαντᾷ μέχρι τοῦδε ἐν Ἐλευσίνι. Ἀλλὰ τοὺς ἐνόπλους φύλακας καὶ προπομποὺς τῶν ἱερῶν ἐφήδους ὡς καὶ σύμπαν τὸ πλῆθος τοῦ ὑποδεχομένου καὶ προπέμποντος τὰ ἱερά τοῦ Ἀθηναικοῦ δήμου, λαμπρότερον καὶ σαφέστερον ἀντιπροσωπεύει ἐνταῦθα αὐτὴ ἡ *πολιοῦχος Ἀθηνᾶ* (ἀρ. 3), ἡ ἐν ὅπλοις σπεύδουσα εἰς παραλαβὴν τῶν ἱερῶν καὶ ἤδη παραλαμβάνουσα, προστατεύουσα καὶ καλύπτουσα αὐτὰ τῷ δόρατι καὶ τῇ ἀσπίδι.

Ὑπὲρ τὴν Ἀθηνᾶν καθίπταται σπεύδουσα πρὸς τὰ ἱερά, ἡ ἀκόλουθος αὐτῇ **Νίκη** (ἀρ. 7), τείνουσα ἤδη τὴν χεῖρα πρὸς τὰ ἱερά, προφανῶς, ἵνα αὐτή, παρὰ τῶν χειρῶν τῶν ἀναγόντων αὐτὰ λαβοῦσα, κομίσῃ πρὸς τὰς Ἀθήνας ὡς διάκονος τῆς Ἀθηνᾶς, τοῦθ' ὅπερ σαφῶς ἐπιμαρτυρεῖ καὶ ἕτερον Ἐλευσινιακὸν ἐξ Ἀγρας μνημεῖον. Τοὺς κομιστὰς τῶν ἱερῶν πρώτη ἀναμένει, ὡς δεικνύουσι καὶ τὰ πρὸς αὐτὴν ἤδη ἐστραμμένα βλέμματα τῆς Ἀθηνᾶς, τὰ δηλοῦντα τὴν μέλλουσαν διεύθυνσιν τῆς πομπῆς, ἡ **Ἥχῳ** (ἀρ. 4), ἥτοι ἡ προσωποποιήσις τοῦ χώρου ἐκείνου τῆς ἱερᾶς ὁδοῦ ἐνθα ἡ πρὸς τὰς Ἀθήνας πομπὴ τῶν ἱερῶν ἵστατο τὸ πρῶτον. Κάθηται δὲ αὕτη ἐπὶ πέτρας ὡς τοπικὴ τις θεότης καὶ ἀναμένουσα τοὺς φορεῖς τῶν ἱερῶν κρούει τὸ χαρακτηρίζον αὐτὴν τύμπανον, οὗ οἱ ἦχοι συμβολίζουν ἰσως τὰς ἰαχὰς καὶ τοὺς ἦχους τῶν ὕμνων τοῦ ἐνταῦθα ἀναμένοντος καὶ τὸ πρῶτον συναντῶντος τὰ ἱερά μεγάλου πλήθους τοῦ ἐξ Ἀθηνῶν ἐξερχομένου πρὸς ὑποδοχὴν καὶ πομπὴν τῶν ἱερῶν λαοῦ.

Μετὰ τὴν Ἥχῳ ἀναμένει ἡσύχως καὶ μεγαλοπρεπῶς τὴν πομπὴν ἑτέρα θεά, ἐπὶ ἀπωτέρου καὶ ὑψηλοτέρου τοῦ τῆς Ἥχοῦς ἐδάφους ἵσταμένη (ἀρ. 9), ἥτοι κατέχουσα τὸ τέρμα τῆς ὁδοῦ ἣν πρόκειται νὰ ἀκολουθήσῃ ἡ πομπὴ τῶν ἱερῶν. Ἡ θεὰ αὕτη δὲν εἶναι κατ' ἐμὲ ἡ Ἥρα, ἡ οὐδόλως ἀναμιγνυομένη εἰς τὰ Ἐλευσινιακὰ μυστήρια, ἀλλ' ἡ **Δημήμηρ Ἐλευσινίου τοῦ ἐν ἄστει**, ἐνθα ἐκομίζοντο καὶ κατετίθεντο τὰ ἱερά. Ὅτι δὲ αὕτη εἶναι Δημήτηρ, ὀρθῶς ἀνεγνώρισαν ὁ τε Stephani καὶ ὁ Petersen, στηριζόμενοι ἐπὶ τῆς ταυτότητος τῆς μορφῆς ταύτης πρὸς τὴν Δήμητρα τὴν καθημένην ἐν τῷ κέντρῳ τῆς παραστάσεως τῆς ἑτέρας παρειᾶς τοῦ αὐτοῦ ἀγγείου.

Ἀλλὰ τίς τότε ὁ ἐπὶ πεδίου ὑψηλοτέρου τῆς θεᾶς τοῦ Ἐλευσινίου καθήμενος θεὸς (ἀρ. 8); Ὁ Ζεὺς, λέγουσι πάντες, εἰ καὶ ἐλλείπουν τὰ κύρια τῶν φορημάτων καὶ συμβόλων αὐτοῦ, ἥτοι ὁ κεραυνὸς καὶ ὁ τὸ σκῆπτρον ἢ τὴν χεῖρα ἢ τὸν θρόνον τοῦ Διὸς κοσμῶν ἄετός. Ἐχων ὁμῶς ὑπ' ὄψιν ὅτι ὁ Ζεὺς οὐδόλως πρὸς τὴν πομπὴν τῶν Ἐλευσινίων σχετίζεται καὶ ὅτι μάλιστα κατὰ τὸν Ὀμηρικὸν εἰς Δήμητρα Ὕμνον (στίχ. 27) ἐκάθητο ἀδιάφορος καὶ ἀμέριμνος «νόσφιν θεῶν», ὅτε ἡ Κόρη ἠρπάζετο ὑπὸ τοῦ Πλούτωνος, ἀναγνωρίζω ἐν τῇ ὑπ' ἀρ. 8 μορφῇ τὸν στενότατα πρὸς τὰ Ἐλευσινιακὰ μυστήρια συνδεόμενον θεὸν **Ἀσκληπιόν**, οὗ ἀκριβῶς τὸ ἱερὸν ἐκεῖτο τοπογραφικῶς περαιτέρω καὶ ὑψηλότερον τοῦ ἐν ἄστει Ἐλευσινίου. Πρὸς ἀπόδειξιν τοῦ ὀρθοῦ τῆς γνώμης μου ἀρκεῖ

ἡ παραβολὴ πρὸς ἄλλας παραστάσεις τοῦ Ἀσκληπιοῦ ἐκ τοῦ Ἀσκληπιείου τῶν Ἀθηνῶν, αἵτινες εἰκονίζουσι τὸν Ἀσκληπιὸν ὑπὸ μορφήν ἐν πάσαις ταῖς λεπτομερείαις ὁμοίαν τῇ ἐπὶ τῆς ἀγγειογραφίας ἡμῶν, αὐδὲ τῆς κοσμούσης τὴν χεῖρα τοῦ θρόνου μικρᾶς σφιγγὸς μετὰ τῆς ἐπικειμένης κεφαλῆς κριοῦ ἐλλειπούσης, ἥτις ἅπαντ' ἐπὶ τῶν πλείστων ἐκ τοῦ Ἀσκληπιείου τῶν Ἀθηνῶν καὶ Ἐπιδαύρου προερχομένων ἀναγλύφων παραστάσεων τοῦ θεοῦ τῆς Ἐπιδαύρου. Μαρτυρεῖται ῥητῶς ὅτι ὁ Ἀσκληπιὸς ἦλθεν ἐξ Ἐπιδαύρου εἰς Ἀθήνας, ἵνα μνηθῇ τὰ Ἐλευσινιακὰ μυστήρια καὶ ἐγκατασταθῇ ὡς κατ' ἐξοχὴν ΘΕΟΣ ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν. Ἄρα ἐν τῇ ἀγγειογραφίᾳ ἡμῶν κάθεται ὁ Ἐπιδαύριος θεὸς ὑπὸ τὴν Ἀκρόπολιν, ὑπεράνω τοῦ Ἐλευσινίου, ἀναμένων μυρτοστεφῆς ὡς μύστης τὴν ἐξ Ἐλευσίνος πομπὴν τῶν ἱερῶν, ἥτις ἐσήμαινε τὴν ἐναρξίν τῶν μεγάλων μυστηρίων, πρὸς ἃ στενῶς σχετίζεται ὁ Ἐπιδαύριος θεός, οὗ ἕνεκα καὶ δύο τῶν ἡμερῶν τῶν μυστηρίων ἐκλήθησαν Ἐπιδαύρια. Ἀναμένων δὲ ἵνα μετάσχη τῆς κατόπιν ἐξ Ἀθηνῶν εἰς Ἀγραν ἐτέρας πομπῆς τῶν αὐτῶν ἱερῶν, στρέφει τὰ βλέμματα αὐτοῦ πρὸς τὸ σημεῖον ἐκεῖνο τοῦ ὀρίζοντος, ἐνθα γεωγραφικῶς εὐρίσκεται ἡ ἱερὰ αὐτοῦ πόλις Ἐπίδαυρος.

Ἐρωτᾶται τέλος, τίνες αἱ δύο γυναῖκες (ἀρ. 5—6) αἱ εἰκονιζόμεναι ὑπὲρ τὸ Πλουτώνειον σπήλαιον τῆς Ἐλευσίνος.

Βασιζόμενοι ἐπὶ τοπογραφικῶν λόγων τῆς Ἐλευσίνος, περὶ ὧν ἐνταῦθα μόνον τοσοῦτον λέγομεν, ὅτι ἀναμφιδόλως ὑπῆρχον ἐν Ἐλευσίνι χωριστοὶ ναοὶ τῆς Δήμητρος καὶ Κόρης, ὅπερ μαρτυροῦσι καὶ αἱ ἀνωτέρω μνημονευθεῖσαι λέξεις τοῦ Ἀστερίου αὐταῖς ἐδείμω δύο γυναικὺς ναοὺς», καὶ λαμβάνοντες ὑπ' ὄψιν ὅτι πάντοτε ἢ τε ποιήσεις, ἀπ' αὐτοῦ ἤδη τοῦ Ὀμηρικοῦ Ὑμνου, καὶ ἡ τέχνη παριστῶσι τὰς δύο θεὰς πλησίον ἀλλήλως καὶ ἀμφαγαπαζόμενας», τῆς Κόρης συχνότατα οἰκείως ἐρειδομένης ἐπὶ τῆς Δήμητρος, ὡς π. χ. ἐπὶ τῆς τοιχογραφίας τῆς Ῥώμης, ἣν ἀνωτέρω ἐσχολιάσαμεν, δυνάμεθα, νομίζω, νὰ συμπεράνωμεν ἀσφαλῶς ὅτι ἔχομεν ἐνταῦθα ἐπίσης παράστασιν τῶν δύο θεῶν τούτων Δήμητρος καὶ Κόρης.